

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Veronika Čermáková

Nástěnné malby v kostele sv. Jakuba ve Chvojně

Bakalářská práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Ing. Jan Royt, Ph.D., Dsc.

Praha 2020

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 15. 7. 2020

Bibliografická citace

Nástěnné malby v kostele sv. Jakuba ve Chvojně [rukopis] : Bakalářská práce / Veronika Čermáková; vedoucí práce: prof. PhDr. Ing. Jan Royt, PhD., Dsc. - Praha, 2020 - - 70 s.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá nástěnnými malbami v kostele sv. Jakuba ve Chvojně. Cílem práce je shrnutí a kritické zhodnocení literatury k tématu, formální, ikonografický a případně i ikonologický rozbor maleb a jejich zasazení do kontextu dobového malířství v Čechách.

Klíčová slova

Nástěnné malířství první poloviny 14. století, kostel sv. Jakuba ve Chvojně

Abstract

This bachelor thesis deals with mural paintings in the church of St. James in Chvojen. The aim of the thesis is to summarize and evaluate the literature on the theme, formal, iconographic and iconologic analysis of paintings and their placing into the context of contemporary medieval painting in Bohemia.

Keywords

Mural paintings from the 1st half of the 14th century, church of St. James in Chvojen

Počet znaků (včetně mezer): 163 508

Poděkování

Děkuji vedoucímu práce, prof. PhDr. Ing. Janu Roytovi, PhD., Dsc., za trpělivost a cenné rady, které mi při vytváření této práce poskytoval.

Obsah

Úvod.....	6
Kritický přehled literatury a pramenů.....	7
1. Sídlo.....	15
2. Kostel.....	20
2.1 Popis kostela, analogie.....	20
2.2 Písemné prameny 14. století.....	23
3. Umělecko-historický kontext.....	27
3.1 Počátky gotického malířství za vlády posledních Přemyslovců v Čechách...	27
3.2 České gotické malířství za vlády Jana Lucemburského.....	30
4. Nástěnné malby v kostele sv. Jakuba ve Chvojně.....	35
4.1 Zhodnocení dosavadních restaurování.....	35
4.2 Madona s dítětem a donátorem.....	37
4.3 Sv. Jakub a sv. Filip se dvěma donátory.....	41
4.4 Peklo či Očistec.....	48
4.5 Ptolemaiova sluneční soustava.....	50
Závěr.....	58
Seznam použitých pramenů a literatury.....	59

Úvod

Tato bakalářská práce pojednává o nástěnných malbách v kostele sv. Jakuba ve Chvojně. Ten stojí na osamoceném návrší nalézajícím se 6km západně od Benešova a 1,5 km jihozápadně od Konopiště. Pochází ze 13. století a po nějaký čas byl součástí sídla, založeného neznámým zakladatelem na konci 12. století. První dvě kapitoly práce proto budou věnovány sídlu a kostelu, jejich popisu a analogiím a hledání možného zakladatele a majitelů sídla ve 12., 13. a zejména 14. století, které nás z hlediska doby vzniku maleb nejvíce zajímá. V další kapitole bude přiblížen umělecko-historický kontext dobového malířství v Čechách, do něž budou chvojenské malby zasazeny. Bývají datovány do 40. let 14. století. V průběhu staletí byly několikrát (a ne vždy citlivě) restaurovány. Součástí práce proto bude i zhodnocení jednotlivých restaurování. Zajímavým námětům maleb byla dosud věnována různá míra pozornosti. Zatímco Madoně s dítětem a donátorem a sv. Jakubu a Filipu se dvěma donátory se badatelé věnovali poměrně hodně, u zbývajících dvou námětů je situace horší. U kompozice tlamy Leviathana plné hříšníků není doposud jasné, zda-li zpodobňuje Peklo či Očistec. Význam schématu Ptolemaiovy sluneční soustavy zase dodnes nebyl nikým uspokojivě vyložen, nadto byl vnímán ryze světsky. Jednotlivé náměty byly navíc chápány jako oddělené, navzájem nesouvisející. Já se proto pokusím tyto (z mého pohledu) nedostatky odstranit a přinést tak pokud možno ucelený formální, ikonografický a případně i ikonologický rozbor maleb. To bude předmětem čtvrté kapitoly spolu s pokusem určit možné donátory maleb.

Kritický přehled literatury a pramenů

Roku 1909 ohlásil J. L. Píč ve své knize Starožitnosti země České III/1 nález keramiky z doby hradištní kolem kostela.¹ V letech 1965-1970 proběhl kolem kostela archeologický výzkum, vedený A. Hejnou v kombinaci s vizuálně-geodetickým průzkumem, zpracovaným 1969 J. Kabátem s K. Slepíčkou.² Dílčí výsledky výzkumu Hejna od roku 1966 průběžně publikoval, ty konečné shrnul 1983 ve své stati o malých opevněných sídlech doby přemyslovské v Čechách, otištěné v Památkách archeologických³, v níž čerpal poznatky i ze studií Z. Boháče a J. Hájka/P. Jiříčky⁴, kteří Hejnova průběžně publikovaná zjištění zasazovali do širšího kontextu dějin osídlování středního Povltaví a Benešovska, což pak Hejnovi pomáhalo s určováním možného zakladatele sídla. Hejna soudil, že na návrší Chvojna kdysi stávalo venkovské velmožské sídlo-dvorec z doby přemyslovské, které navazovalo rozsáhlostí opevněného areálu ještě na starší hradištní tradici nebo vzniklo na místě dřívějšího hradiště. S tím pak souhlasili i A. Merhautová-Livorová 1982 v Uměleckých památkách Čech IV⁵, M. Radová/J. Škabrada v publikaci z roku 1992 o Románském stavitelství⁶, J. Žemlička v knihách z let 1997 a 2002 o Čechách v době knížecí a o Počátcích Čech královských⁷, V. Čtverák/M. Lutovský s kolektivem roku 2003 v Encyklopedii hradišť⁸, M. Beranová s M. Lutovským v příručce Slované v Čechách (2009)⁹ a také Z. Vsetečková v knize Středověká nástěnná malba ve středních Čechách (1999, 2011²)¹⁰ či A. Nachtmannová roku 2018 ve své rešeršní práci o chvojenském kostele¹¹, kdežto J. Klápště v knize Proměna českých zemí ve středověku (2012)¹² a D. Vnoučková ve své bakalářské práci o středověkých kostelech na Benešovsku (2015)¹³ nevyklučují u opevnění areálu jeho pozdější středověký či časně novověký původ.

1 PÍČ 1909, 394.

2 KABÁT/SLEPIČKA 1972, 212.

3 HEJNA 1983, 366-436.

4 BOHÁČ 1969, 135; BOHÁČ 1978, 106; HÁJEK/JIŘIČKO 1976, 71.

5 MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1982, 490.

6 RADOVÁ/ŠKABRADA 1992, 16, 29.

7 ŽEMLIČKA 1997, 287; ŽEMLIČKA 2002, 368.

8 ČTVERÁK/LUTOVSKÝ a kol. 2003, 115.

9 BERANOVÁ/LUTOVSKÝ 2009, 398.

10 VŠETEČKOVÁ 1999, 3, 38-39; VŠETEČKOVÁ 2011, 27, 106.

11 NACHTMANNOVÁ 2018, 1.

12 KLÁPŠTĚ 2012, 92-93.

13 VNOUČKOVÁ 2015, 171-172, 177, 240-241.

O kostele jako první pojednal roku 1874 A. N. Vlasák v Okrese benešovském. Soudil, že starou stavbu nevykazující prý zvláštního stavebního slohu nechali postavit páni z Dubé, jenž ve 14. a 15. století sídlili na nedalekém hradě Kožlí.¹⁴ Podrobnější popis stavby přinesl roku 1908 A. Podlaha v Posvátných místech království Českého, 1911 v Soupisu památek historických a uměleckých v království Českém a 1912 i v německé verzi tohoto textu. Vznik stavby zasadil do 13. století, do přechodné doby románsko-gotické.¹⁵ Stím souhlasil 1942 i neznámý autor -vl- v článku pro Časopis turistů¹⁶ či 1958 K. Stejskal ve svém příspěvku o chvojenských malbách¹⁷. Ten ale upřesnil, že by stavba mohla pocházet z poloviny 13. století. Roku 1962 V. Mencl ve stati o středověké architektuře na střední Vltavě stavbu datoval do doby kolem roku 1200 a přiřadil ji na základě jejího celkového uspořádání, čtvercového presbytáře s křížovou klenbou, zaklenutí lodě valenou klenbou či typu západní tribunové části k bavorskému slohovému okruhu.¹⁸ V další studii z roku 1965 už vznik stavby posunul do první třetiny 13. století a našel pro ni nejbližší půdorysné analogie v kostelech sv. Jiljí v Milevsku a sv. Bartoloměje v Kyjích.¹⁹ 1969 se stavbou zabýval J. Hyzler. Zamýšlel se mimojiné nad původní podobou kostela a jeho tribuny a připustil, že kostel, postavený dle něj v přechodném slohu ve 13. století, mohl mít původně v západní části i druhé, obranné patro.²⁰ Roku 1977 psala A. Merhautová-Livorová v Uměleckých památkách Čech I o chvojenském kostele jako o raně gotickém z doby kolem poloviny 13. století.²¹ Z. Boháč, J. Hájek a P. Jiříčko se na konci 60. a v 70. letech 20. století o kostele zmínili v pracích o dějinách osídlení středního Povltaví a Benešovska. Stejně jako Mencl 1962 věřili ve vznik stavby v době kolem roku 1200.²² Už vzpomínaný A. Hejna datoval stavbu v návaznosti na Menclova slova z roku 1965 1983 (i předtím) do první třetiny 13. století, respektive do 20. let 13. století a viděl v ní, zejména v její západní mohutné tribunové části, vliv Bavorska a Horních Rakous.²³ L. Váňová se roku 1990 v práci o románském a gotickém umění na Podblanicku přiklonila k datování kostela před polovinu 13. století.²⁴ M. Ra-

14 VLASÁK 1874, 52-53.

15 PODLAHA 1908, 126; PODLAHA 1911, 82; PODLAHA 1912, 88-89.

16 -VL- 1942, 26.

17 STEJSKAL 1958, 302.

18 MENCL 1962, 230.

19 MENCL 1965, 40, 41, 48.

20 HYZLER 1969, 223, 226.

21 POCHE 1977, 555.

22 BOHÁČ 1969, 135; BOHÁČ 1978, 37, 45, 67-68, 106; HÁJEK/JIŘÍČKO 1976, 55.

23 HEJNA 1983, 368, 369, 392, 395, 425, 426.

24 VÁŇOVÁ 1990, 15.

dová a J. Škabrada se 1992 v knize Románské stavitelství vrátili k Hejnově dataci kostela do počátku 13. století.²⁵ D. Prix se o kostele krátce zmínil roku 1993 ve stati o kostele v Kyjích. Připomněl jeho půdorysnou podobnost s kyjským a milevským kostelem, podotkl ale, že nelze bezpečně říct, zda i jeho západní část původně přerůstala nad lodí ve věž a zařadil ho dobou vzniku do druhé poloviny 13. století.²⁶ Z. Všetečková, která na stati o kyjském kostele s Prixem spolupracovala a v letech 1999 a 2011 psala o chvojenských malbách v publikaci Středověká nástěnná malba ve středních Čechách, pak posunula datování kostela dokonce do pozdního 13. století.²⁷ Roku 2003 se Karlu Kibicovi mladšímu podařilo najít analogie pro neobvyklou šířku zdiva chvojenského kostela (jehož výstavbu kladl do poloviny 13. století).²⁸ 2012 J. Klápště v knize Proměna českých zemí ve středověku zadatoval kostel do doby kolem poloviny 13. století.²⁹ D. Vnoučková, autorka bakalářské práce z roku 2015 o středověkých kostelech na Benešovsku, našla chvojenskému kostelu, pocházejícímu dle ní z druhé čtvrtiny 13. století, ještě další půdorysnou analogii v kostele sv. Václava v Louňovicích.³⁰ P. Zelenková věnovala roku 2018 chvojenskému kostelu pasáž v knize o premonstrátském klášteře a kostele sv. Jiljí v Milevsku. Jen zde citovala teze Mencla a Prixe, sama kostel ale nedatovala.³¹ Téhož roku provedla A. Nachtmannová archivní rešerši pramenů (a literatury) týkajících se chvojenského kostela. Nashromáždila tak mimojiné informace o všech přestavbách kostela. Na podkladě dosavadní literatury kostel datuje do počátku či první poloviny 13. století.³²

Ke chvojenským malbám se poprvé vyslovil A. Podlaha, a to 1908 v Posvátných místech království Českého, 1911 v Soupisu památek historických a uměleckých v království Českém a 1912 v německé verzi tohoto textu. Psal, že byly objeveny 1904 při opravách kostela financovaných patronem kostela arcibiskupem Františkem Ferdinandem d'Este. Kým byly restaurovány ale kupodivu neuvádí. Malby vyfotografoval, stručně popsal a jejich vznik položil do 13. století. Obraz trůnící Panny Marie s Ježíškem pova-

25 RADOVÁ/ŠKABRADA 1992, 16, 29.

26 PRIX/VŠETEČKOVÁ 1993, 239.

27 VŠETEČKOVÁ 1999, 36; VŠETEČKOVÁ 2011, 103.

28 KIBIC ml. 2003, 25, 26.

29 KLÁPŠTĚ 2012, 92.

30 VNOUČKOVÁ 2015, 142, 164, 302-303.

31 ZELENKOVÁ 2018, 67-68.

32 NACHTMANNOVÁ 2018.

žoval za obhroublý. Ve větší postavě klečící vlevo od sv. Jakuba viděl kněze. Výkres na jižní stěně lodi označil za schéma Ptolemaiovy sluneční soustavy. U výjevu nestvůrné tlamy, v jejichž plamenech jsou lidské postavy, zpočátku váhal, jestli je znázorněním Pekla či Očistce, později se rozhodl pro Očistec, ale nakonec opět váhal, jestli to je Očistec či Peklo.³³ 1931 se o chvojenských malbách letmo zmínil A. Matějček v Dějepise výtvarného umění v Čechách. Soudil, že v nich zhruběl styl doby kolem roku 1330 v práci téměř diletantské.³⁴ J. Plachá-Gollerová se chvojenským malbám věnovala hned dvakrát. Nejprve roku 1933 ve své dizertační práci o české nástěnné malbě z první poloviny 14. století a poté 1934-1935 ve stati téhož tématu otištěné v Památkách archeologických. Obraz korunované Madony s dítětem může být podle ní starší než ostatní malby, neboť vyrůstá ještě z pozdně románského ikonografického schématu. A i typologicky a kompozičně se obrací do doby románské. Donátor klečící u jejích nohou by pak byl přimalován až v době vzniku ostatních maleb. Výjev ve zvířecí tlamě identifikovala jako peklo. O schématu Ptolemaiovy sluneční soustavy se vůbec nezmiňuje. Votivní obraz se sv. Jakubem, sv. Filipem a dvěma donátory pokládá za nejpokročilejší – v pohybech figur a v pokusu o modelaci barvou vidí nápadnou podobnost s titulním listem Pasionálu abatyše Kunhuty. Malby ve Chvojně ale považuje za velmi konzervativní, neumělé, řemeslné a lidové a jejich vznik posunuje do let 1330-1340. O námětech soudí, že jsou tak obsahově nesourodé, že zřejmě nevytvářely větší cyklus. O okolnostech objevení a restaurování maleb mlčí a určit totožnost donátorů maleb se nepokouší.³⁵ 1942 napsal o chvojenských malbách drobný článek do Časopisu turistů neznámý autor (popisující se -vl-). Jsou pro něj vzácnými freskami ze 14. století-místy porušenými, ale se zachovanou barevností. V postavě klečící u sv. Jakuba rozpoznal kněze a v tlamě plné lidí Očistec.³⁶ I. Honl si 1943 ve Sborníku České společnosti zeměpisné posteskl, že ačkoli byly malby (dle něj ze 13. století) odkryty už roku 1904 při restauraci kostela, nebyla místnímu schématu Ptolemaiovy geocentrické soustavy dosud věnována dostatečná pozornost, a to i přestože představuje vzácnou, u nás jedinečnou památku astronomických představ platných od poloviny 2. století našeho letopočtu až do novověku. Proto teď podává jeho první nesmělý, dosti stručný a čistě světský výklad.³⁷ Stav maleb

33 PODLAHA 1908, 127; PODLAHA 1911, 84, 87; PODLAHA 1912, 88, 89, 92.

34 MATĚJČEK 1931, 263.

35 PLACHÁ-GOLLEROVÁ 1933, 85sqq.; PLACHÁ-GOLLEROVÁ 1934-1935, 26, 30, 38; STEJSKAL 1958, 305, 306.

36 -VL- 1942, 26, 116.

37 HONL 1943, 82-83.

zhodnotil 1950 B. Slánský. Učinil tak v rukopisu *Technika a stav nástěnné malby 14. století v Čechách*. Konstatoval, že téměř celý obraz Pekla (od horní části až po kolena figur) a dolní třetina obrazu Madony jsou malovány na nové omítce. Zbývající část tohoto obrazu a obraz sv. Jakuba, sv. Filipa a dvou donátorů jsou zase tak silně přemalovány, že se nepodařilo najít původní barvu ani na nejmenší ploše.³⁸ Zatím nejobsáhleji se k chvojenský malbám vyjádřil 1958 K. Stejskal v knize *Gotická nástěnná malba v zemích českých I (1300-1350)*. Podle Stejskala byly malby objeveny a restaurovány 1904 při restauraci celého kostela provedené architektem Josefem Mockerem. Obraz Madony se prý ještě hodně opírá o románské předlohy, svým kresebným podáním a neprokomponovaným lahvovitým obrysem těla Madony už ale vykazuje zřetelnou podobnost s určitou skupinou gotických rustikálně pojatých rytých náhrobníků z první poloviny 14. století. Vznik malby klade opatrně do první poloviny 14. století s tím, že mohla být vytvořena před ostatními malbami i současně s nimi prací jiného umělce téže dílny. V obraze se sv. Jakubem, sv. Filipem a dvěma donátory se už oproti obrazu Madony má dobový lineární sloh projevovat výrazněji. V pohybech figur a v pokusu o modelaci barvou vidí stejně jako Plachá-Gollerová výraznou podobnost s titulním listem *Pasionálu* abatyše Kunhuty. Figury obou donátorů mu zase svou typickou poněkud připomínají mladistvé postavy ve *Velislavově bibli* z doby kolem roku 1340. I na tomto obraze, stejně jako na obraze Madony, si ale všiml určitého stupně rustikalizace, projevující se naivně vyjádřeným psychickým sepětím postav. Vznik malby řadí na základě četných analogií před polovinu 14. století. Protože se i donátor klečící u nohou Madony zbylým dvěma podobá, předkládá, že všichni tři byli namalováni v téže době a mohli by představovat tři bratry-Mareše ze *Zvěřince*, Heřmana z *Chvojna* a Konráda z *Chvojna* (jinak též z *Kožlí a Radíče*), kteří byli 1362-1378, ale patrně už i dřív, patrony kostela. Soudí, že ze stejné doby jako je tento obraz je i zobrazení Pekla a schéma *Ptolemaiovy sluneční soustavy*, jehož autor či objednatel musel být alespoň zběžně obeznámen s astronomií, která byla tehdy součástí kněžského vzdělání a před založením univerzity se jí vyučovalo na kapitulní škole.³⁹ 1977 se A. Merhautová-Livorová v *Uměleckých památkách Čech I* jen zmínila, že nástěnné obrazy Madony, sv. Jakuba a Filipa, Pekla a světové soustavy pocházejí z doby kolem poloviny 14. století.⁴⁰ 1983 A. Hejna ve své stati v *Pa-*

38 SLÁNSKÝ 1950, nepag.; STEJSKAL 1958, 303.

39 STEJSKAL 1958, 302-307; PEŠINA 1958, 105.

40 POCHE 1977, 555-556.

mátkách archeologických rozpoznal v donátorovi u sv. Jakuba na základě roucha kněze, a tak si myslel, že před polovinou 14. století, kdy chvojenské malby podle něj vznikly, mohl kostel spadat pod církevní vrchnost.⁴¹ 1984 K. Stejskal v kapitole o počátcích českého gotického malířství v Dějinách českého výtvarného umění I/1 ještě dodal, že zobrazení Pekla ve Chvojně (a stejně tak v Pičíně a Kozohlodech) v podobě otevřené tlamy Leviathana, tehdy oblíbené divadelní kulisy, bylo inspirováno staročeskými divadelními hrami a přiklonil se k tomu, že i obraz Madony vznikl před polovinou 14. století.⁴² L. Váňová roku 1990 v publikaci Románské a gotické umění na Podblanicku jen psala, že nástěnné malby ve chvojenském kostele, na nichž jsou zpodobeni Madona, sv. Jakub a Filip a Očistec, vznikly kolem poloviny 14. století. Na popisce k obrázku „Očistce“ na s. 126 ale uvádí slovo Peklo.⁴³ 1999 Z. Všecková v publikaci Středověká nástěnná malba ve středních Čechách opakovala názor K. Stejskala, že malby byly odkryty roku 1904 při Mockerově opravě kostela a téhož roku restaurovány. Namalovány byly podle ní všechny ve 40. letech 14. století, respektive kolem roku 1340-zobrazení Madony s Ježíškem, korunované anděly, však o něco dřív. Postavu donátora klečícího u nohou Madony považovala stejně jako Stejskal za dodatečně přimalovanou. Typem všech obličejů je dle ní chvojenským malbám poměrně blízký Liber depictus, s jehož malířem dal G. Schmidt do vztahu malby apoštolů sv. Jakuba a Filipa v kapitulní síni ve Strakoncích, s nimiž chvojenské apoštoly spájí společný motiv knihy a vzájemné natočení, kdežto lehké lukovité prohnutí je zase pojí s o něco mladšími apoštoly na kruchtě kostela sv. Prokopa ve Strakoncích. Chvojenské malby však oproti strakonickým prý postrádají výraznou malířskou individualitu. Dva donátory klečící před oběma apoštoly označila za tehdejší majitele hradu Konopiště, bratry Dobeše a Beneše z rodu Benešoviců, z nichž jeden (jednou je to Dobeš, podruhé Beneš) byl kanovníkem pražského kostela a mohl tak stát i za výběrem dalších dvou poměrně ojedinělých výjevů na stěnách kostela-Očistce (který identifikovala na základě gest hříšníků majících prý v pokoře či modlitbě ruce před prsy) a Ptolemaiovy sluneční soustavy (do jejíhož výkladu se nepouští, ale zdá se, že i ona ji chápe světsky), přičemž přítomnost Ptolemaiovy sluneční soustavy má svědčit o univerzitním vzdělání objednavatele maleb. Takové vzdělání dle ní mohl mít i některý z majitelů sídla stojícího poblíž kostela. Totéž pak

41 HEJNA 1983, 426.

42 STEJSKAL 1984, 303, 304.

43 VÁŇOVÁ 1990, 26, 126.

zaznívá i ve druhém doplněném vydání této publikace roku 2011.⁴⁴ 2002 se k malbám stručně vyjádřil J. Royt v knize Středověké umění v Čechách. Poznamenal, že vedle běžných donátorských scén a zobrazení Panny Marie nalezneme na stěně chvojenského kostela nástěnnou malbu s vyobrazením Ptolemaiovy sluneční soustavy. Malby datuje do doby kolem roku 1340.⁴⁵ V srpnu až říjnu roku 2002 byly také malby restaurovány akademickým malířem M. Kadavým. I ten zastává názor, že kostel byl roku 1904 opraven pod vedením architekta Josefa Mockera a v téže době mělo dojít i k restaurování maleb z poloviny 14. století neznámým malířem-restaurátorem. Při dokumentování stavu maleb před restaurováním mimojiné zjistil, že některé partie, především u námětu Pekla a Panny Marie, jsou, jak už zaznamenal 1950 Slánský, úplně nové (rekonstrukční), jiné (zejména postavy sv. Jakuba a sv. Filipa) jsou pokryty špatně rozpustnými souvislými retušemi a přemalbami, jejichž sejmutím by došlo ke značné změně současného charakteru maleb, a tak malby jen povrchově očistil, vytmelil a zafixoval. Na rozdíl od Slánského se mu ale podařilo najít na několika místech původní barvu. Ačkoli byla výsledná restaurátorská zpráva uložena ještě téhož roku do Archivu Národního památkového ústavu územního odborného pracoviště středních Čech v Praze, Z. Všetečková s ní roku 2011 nepracovala.⁴⁶ 2015 se o chvojenských malbách zmínil J. Mikulec ve své bakalářské práci pojednávající o nápisech na nástěnných a deskových malbách v českém gotickém umění 14. století. A i on chápe výjev Ptolemaiovy sluneční soustavy čistě světsky. Malby datuje do doby kolem roku 1340.⁴⁷ Roku 2018 se A. Nachtmannová při sepisování její rešeršní práce o chvojenském kostele podařilo zjistit, kým byl kostel roku 1904 opravován a kdo malby toho roku restauroval. Rovněž objevila, že v letech 1953 a 1955 musely být malby opravovány znovu. K 7. březnu roku 2002 zmiňuje rozhodnutí Památkového úřadu středních Čech ve věci dalšího restaurování fresek, o jejich následném restaurování v srpnu až říjnu roku 2002 a ani o uložení restaurátorské zprávy o této akci do NPÚ ÚOPSC ale jinak pečlivá Nachtmannová nic neuvádí.⁴⁸ Protože tedy není doposud jasné, zda-li tlama Leviathana představuje Peklo či Očistec, zvolila jsem k rozpoznání námětu literaturu, která se zpodobňováním Očis-

44 VŠETEČKOVÁ 1999, 3-4, 36-39; VŠETEČKOVÁ 2011², 27, 103-106.

45 ROYT 2002, 30.

46 KADAVÝ 2002, 1-3.

47 MIKULEC 2015, 14, 25, 27-28, 30, 33, 34, 35, 45.

48 NACHTMANNOVÁ 2018, 12, 19, 20, 25, 27.

tce ve středověkém umění podrobně zabývá. Jde např. o stat' M. Borowské o Počátcích Očistce v evropském knižním malířství 13. století, otištěnou 2009 v časopise Umění či knihu S. Wegmannové z roku 2003 o Očistci v německém umění středověku.⁴⁹

Vzhledem k tomu, že význam schématu Ptolemaiovy sluneční soustavy ve Chvojně nebyl dodnes nikým uspokojivě vyložen a nadto byl vnímán výhradně světsky, rozhodla jsem se při výkladu tohoto námětu čerpat z nejnovějších publikací pojednávajících o dějinách astronomie, které, na rozdíl od starších, podávají vedle podrobného astronomického i filozofický a teologický výklad středověkého modelu kosmu vyučovaného na tehdejších evropských univerzitách. Tyto požadavky splňují např. Špeldovy dějiny astronomie ve středověku z roku 2008.⁵⁰ Kde se takový model učil v Čechách napoví statě M. Bláhové, J. Kadlece, A. Nováka a dalších.⁵¹

49 BOROWSKA 2009, 310-325; WEGMANN 2003.

50 ŠPELDA 2008, 172-227.

51 BLÁHOVÁ 1993, 26-39; BLÁHOVÁ 2002, 324-348; KADLEC 1998, 183-188; NOVÁK 1993, 19-26 a jiní.

1. Sídlo

Chvojenský kostel, dříve zasvěcený sv. Filipu a Jakubu, dnes sv. Jakubu, obklopený hřbitovem s novodobou ohradní zdí, stojí na osamoceném návrší (406 m.n.m.) nacházejícím se 6 km západně od Benešova a 1,5 km jihozápadně od Konopiště, na severním okraji Středočecké vrchoviny (jejíž podloží vytvářejí ruly a žuly, případně metamorfované krystalické břidlice), na pravém břehu středního toku Vltavy a levém břehu dolního toku Sázavy, mezi Janovickým a Konopišťským potokem.⁵²

Archeologický výzkum provedený v letech 1965-1970 pod vedením Antonína Hejny v kombinaci s vizuálně-geodetickým průzkumem Josefa Kabáta a Karla Slepíčky (1969) na návrší zjistil velký dvoudílný opevněný areál srdcovitého tvaru (s osami Z-V 215 m a S-J 140 m).⁵³ Na temeni návrší se rozprostíral vnitřní areál vejčitého tvaru (115x85 m), Hejnou interpretovaný jako „akropole“, patrně dále vnitřně členěný příkopem oddávajícím kostel se hřbitovem na východě od zbytku vnitřního areálu na západě a oddělený valem od západně ležícího vnějšího areálu, tzv. „předhradí“ (100x140 m, bez zjištěných stop osídlení⁵⁴), obehnaného vnějším opevněním (tvořeným dvěma valy a příkopem mezi nimi, bez průkazných datačních opor⁵⁵). Na temeni západně od kostela stával hlavní objekt—velká 2-dílná obdélná obytná stavba (20x10 m, se třemi ohništi) s obvodovou kamennou konstrukcí z nasucho kladených lomových kamenů a s vnitřní dřevěno-hlinitou nosnou konstrukcí, orientovaná ve směru Z-V a zaniklá požárem. Na západním okraji temene a na uměle terasovitě upraveném jižním svahu západně od kostela bývaly další menší objekty s funkcí dílem obytnou, dílem hospodářskou a výrobní vesměs s lehčí kůlovou konstrukcí a s mírně zahloubeným podlažím. Na severním svahu vnitřního areálu se vyskytovala souvislá sídlištní vrstva s mělkými jámami—snad s funkcí odpadní. Ačkoli byl kostel od ostatních budov vnitřního areálu oddělen příkopem, zároveň byla jeho tribuna přístupná ze sousedního obytného objektu skrze pavlač (či můstek), která oba objekty spojovala. Areál měl dva vstupy. Hlavní vstup vedl od jihovýchodu do vnitřního areálu ke kostelu, druhý vedlejší do vnějšího areálu od jihozápadu.⁵⁶

52 HEJNA 1983, 367-368.

53 Zobrazení viz HEJNA 1983, obr. 3, s. 370.

54 Archeologický výzkum vnějšího areálu ale proběhl jen na jeho západní a jižní straně a na severozápadním úseku vnějšího opevnění.

55 Oba valy vznikly prostým nasypáním hlíny a kamení z vyhloubeného příkopu.

56 HEJNA 1983, 370-371, 376-377, 379-380, 391-392, 395, 429; KABÁT/SLEPIČKA 1972, 212.

Na celé zkoumané ploše vnitřního areálu, na jižní straně vnějšího areálu a na vnitřní patě valu vnějšího opevnění byly nalezeny úlomky keramiky a kamenné a kovové předměty užitkového i zdobného charakteru. Keramika z větší části navazuje technologicky, formálně i výzdobou na starší domácí tradici hradištní a je datovatelná rámcově do období 13. století s možným přesahem do konce 12. století (méně vyvinuté tvary s hrubým, někdy jen v ruce formovaným střepem) a počátku 14. století (pokročilejší profilace s pečlivě vytáčeným střepem). Obdobná keramika byla zjištěna např. v Krašovicích u Sedlčan, v Červené nad Vltavou u Milevska, Sezimově Ústí u Tábora, Hradištku -Sekance u Davle, Týnci nad Sázavou a Praze (z konce 12.-13. století). Pro malou část keramiky nacházíme analogie jen v keramice zahraniční (z Podunají, Baborska, Švábska či severozápadního a středního Německa) z doby druhé poloviny 12. století až 13. století. Nalezená keramika a kamenné a kovové předměty dokládají zemědělskou a řemeslnou výrobu (hrnčířství, předení a tkaní, kovářství) a militarii (třmen a ostruha jezdecké výstroje, hroty šípů a nože coby lovecké a bojové zbraně). Poměrně luxusní předměty (dva bronzové ozdobné závěsky a jedno zlacené bronzové nákončí přezky z doby kolem roku 1200) pak ukazují na přítomnost nějaké elity, sídlící v hlavním obytném objektu.⁵⁷

Na základě rozboru keramiky pak Hejna zadatoval vznik hlavního obytného objektu (s částečnou kamennou konstrukcí) a dalších objektů (s kůlovou konstrukcí) s funkcí dílem obytnou, dílem hospodářskou a výrobní i vnitřního a vnějšího opevnění do konce 12. století. Dataci kostela byl nucen opřít jen o jeho umělecko-historický rozbor, neboť plánovaný archeologický výzkum uvnitř kostela, jenž by mimojiné ověřil jeho předpokládané stáří a zjistil, zda mu nepředcházela starší sakrální stavba, nakonec z vážných technických důvodů neproběhl. Tento rozbor (Mencel 1965) situoval vznik stavby do první třetiny 13. století.⁵⁸

Tento komplex budov na Chvojně byl podle Hejny příkladem venkovského velmožského sídla-dvorce z doby přemyslovské, které rozsáhlostí opevněného areálu navazovalo ještě na starší hradištní tradici nebo vzniklo na místě dřívějšího hradiště.⁵⁹ S tímto názorem pak souhlasila i řada dalších badatelů,⁶⁰ kdežto J. Klápště a D. Vnoučková

57 HEJNA 1983, 380-382, 385-391.

58 HEJNA 1983, 368, 369, 392, 395, 425, 426.

59 HEJNA 1983, 392, 395.

60 BOHÁČ 1969, 135; BOHÁČ 1978, 106; HÁJEK/JIŘIČKO 1976, 71; MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1982, 490; RADOVÁ/ŠKABRADA 1992, 16, 29; ŽEMLIČKA 1997, 287; ŽEMLIČKA 2002, 368; ČTVERÁK/LUTOVSKÝ a kol. 2003, 115; BERANOVÁ/LUTOVSKÝ 2009, 398; VŠETEČKOVÁ 1999, 3, 38-39; VŠETEČKOVÁ 2011,

nevyklučují vzhledem u vnitřního i vnějšího opevnění jeho pozdější středověký či raně novověký původ.⁶¹

Založení sídla na Chvojně, tehdy asi ještě ponořeného v hlubokých jehličnatých lesích⁶², spadá do doby, kdy oblast dolního Posázaví a středního Povltaví prožívala intenzivní fázi vnitřní kolonizace, probíhající od 11. století a od druhé poloviny 12. století do poloviny 13. století s účastí šlechty.⁶³ Podle Hejny, který byl zatím jediným, kdo se touto otázkou zabýval, mohlo být založeno jak vrchností světskou, tak církevní. Z širších historických souvislostí se mu zdá pravděpodobnější varianta první. Vznik sídla na Chvojně tak vysvětluje 1) buď jeho vztahem k blízkým Václavicím, které byly založeny jako hradiště v první polovině 12. století knížetem Vladislavem I. a ve 12. a 13. století byly centrem přemyslovského knížecího majetku a stejně jako Chvojnem jimi procházela královská Rakouská cesta⁶⁴, vedoucí z Prahy pravobřežní částí středního Povltaví do Raabsu, 2) nebo kolonizační činností rodu Benešoviců (erbu zavínuté střely), který měl tou dobou sídlo(-dvorec) v Benešově, ležícím rovněž na Rakouské cestě, (než se na počátku 14. století stal jejich novým sídlem hrad Konopiště) a který ovládal patrně již od 12. století krajinu v povodí Bystřice, Benešovského potoka a část povodí Sázavy a snad i krajinu na pravém břehu Janovického potoka a Chvojen tak mohl být opěrným bodem pozemkových držav tohoto rodu v této oblasti, zvlášť když podle Hejny (a Boháče) tento rod, respektive jeho větev-páni z Dubé získala někdy v polovině 14. století i Chvojnou blízký hrad Kožlí⁶⁵, 3) nebo kolonizační činností rodu Vítkov(i)ců, kteří sídlili v té době na svém dvorciv Prčicích a měli tou dobou mocenské zájmy na Sedlčansku a Neveklovsku, krajině ležící jižně a západně od Chvojna.⁶⁶

Z církevní vrchnosti dle něj přichází v úvahu nejspíš 1) řád křižovníků s červenou hvězdou, který byl založen sv. Anežkou Českou ale až roku 1233 a donací získal od královny Konstancie roku 1271 a předtím již od královny Kunhuty určité příjmy z

27, 106; NACHTMANNOVÁ 2018, 1.

61 KLÁPŠTĚ 2012, 92-93; VNOUČKOVÁ 2015, 171-172, 177, 240.

62 Místní jméno Chvojen vzniklo z neurčitého adjektiva chvojen (odvozeného od staročeského substantiva chvojě) s významem jehličnatý. Ke jménu Chvojen byl už od 14. století někdy přidáván přívlasek Velký k odlišení od jména nedaleké vsi Chvojínek, v minulosti nazývané Chvojenec, tj. Malý Chvojen. PROFOUS 1949, 78, 79.

63 BOHÁČ 1978, 19-20, 22, 35, 44-45, 47-48, 50; HEJNA 1983, 368, 425, 426; VNOUČKOVÁ 2015, 29-30.

64 O Rakouské cestě blíže viz: HÁJEK/JIŘIČKO 1976, 59-60; BOHÁČ 1978, 124-125; VNOUČKOVÁ 2015, 100-101.

65 BOHÁČ 1969, 128; BOHÁČ 1978, 97; HEJNA 1983, 427.

66 HEJNA 1983, 427.

kostela sv. Jana Křtitele ve Václavicích, 2) případně kapitula Všech svatých na Pražském hradě, která měla minimálně od roku 1352 příjmy z kostela sv. Václava ve Václavicích, 3) dále řád johanitů, jenž měl ve svém majetku Lešany k roku 1185, 4) případně i vyšehradská kapitula, mající majetek v Žiňanech k roku 1100. Pro příslušnost Chvojna, alespoň v určitém období jeho existence, do zájmové sféry církevní vrchnosti, svědčí podle Hejny ale jedině freska na severní stěně presbytáře s obrazem donátora oblečeného pravděpodobně v kněžské roucho, datovaná do doby před polovinou 14. století.⁶⁷

Jemu samotnému se jako nejpravděpodobnější vysvětlení založení sídla na Chvojně zdá být, vzhledem k jeho původně nepochybnému významu, stáří i poloze v blízkosti Václavic na jedné a Benešova a Konopiště na straně druhé, činnost knížecí, nahrazená později církevní vrchností, nebo činnost šlechtického rodu Benešoviců.⁶⁸

Všechny objekty na Chvojně až na kostel zřejmě někdy v průběhu první poloviny 14. století zanikly-násilným zásahem, spojeným s požárem (což mohou dokládat stopy ohně a nálezy hrotů šípů i kamenné koule) či vinou ztráty funkce sídla v souvislosti se založením (pouhý 1 km západním směrem vzdáleného) hradu Kožlí.⁶⁹ Kdy byl tento hrad(dnes zřícenina) 2-palácové dispozice postaven, se ale neví. Podle většiny badatelů⁷⁰ před rokem 1318, kdy se připomíná Ctibor z Kožlí⁷¹ (pro škodu-krádež koní a dobytka, kterou učinil Oldřichovi ze Zlenic v Koutech, tj. v dolní části Poříčí). Byl by tedy nejstarší ukázkou takové hradní dispozice v Čechách, kde také podle Durdíka tento typ dispozice-v návaznosti na předcházející vývoj v touze po větším obytném pohodlí prostým zdvojením počtu paláců u hradů-vznikl. Protože ale vztah Ctibora z Kožlí k dnešní stavbě není úplně jasný, posunují jiní badatelé⁷² jeho vznik před rok 1362, resp. 1363, kdy se snad po něm píší bratři Heřman a Konrád z Chvojna.⁷³ MENCLOVÁ sice zdůrazňuje, že první konkrétní zpráva o majiteli hradu Kožlí je až z roku 1404 (je jím Petr z Pětichvost), ale ani ona nevyklučuje, že hrad mohl už v 60. či 50. letech 14. století

67 HEJNA 1983, 426.

68 HEJNA 1983, 426. Nutno dodat, že i členové tohoto rodu zpravidla zastávali významné duchovní posty.

69 HEJNA 1983, 392, 395, 425, 429.

70 PODLAHA 1911, 135; SEDLÁČEK 1927, 47; MENCL 1962, 240; HEJNA 1983, 427; BĚLOHLÁVEK 1985, 161; MYSLIVEČEK 1995, 53; DURDÍK 2000, 19, 127, 286; DURDÍK/SUŠICKÝ 2015, 78, 80.

71 RT I, s. 49, č. 173; RT vet., s. 52, č. 262.

72 MENCLOVÁ 1972, 95; DURDÍK/CHOTĚBOR 1973, 97, 105; WETTENGL 1995, 9.

73 LC I/2, s. 3.

existovat-nikoli však předtím, protože 2-palácový typ hradu byl dle ní vytvořen rožmberskými hrady Menštejnem (zvaným též Maidštejn, Dívčí Kámen, okres Český Krumlov) z 50. let 14. století a Helfenburkem (u Bavorova, okres Strakonice) z let 1357-1364 (a později dále dostavovaným) a Kozlí je nejvěrnější aplikací tohoto hradního typu. Cca v letech 1367-1378 si pak Beneš Libun z Dubé nechává postavit Kozlí nápadně podobný hrad Léštno (dnes Líšno).⁷⁴ V důsledku zániku sídla na Chvojně vzniklo patrně již tehdy na jižním úpatí svahu sídliště nové, čehož jsou dokladem dosud místy patrné zbytky zaniklých objektů.

Někdy poté, snad ve druhé polovině 14. století vznikl jihozápadně od kostela další objekt, snad fara,⁷⁵ případně tvrz.⁷⁶ Byl postaven z lomového kamene na maltu a podlaží měl hluboko zapuštěné pod úroveň terénu. V průběhu první poloviny 15. století pravděpodobně zanikl. Typ keramiky, nalezené v jeho výplni a v destrukční vrstvě, byl běžný v jižních a středních Čechách právě v období druhé poloviny 14. až první poloviny 15. století a úlomky velmi blízké chvojenským nálezům byly objeveny i na blízkém hradě Kozlí.

Do dnešní doby se tedy dochoval jen kostel.

74 DURDÍK/CHOTĚBOR 1973, 105; WETTENGL 1995, 9; DURDÍK 2000, 286, 337, 338; DURDÍK/SUŠICKÝ 2015, 80.

75 Domnívá se HEJNA 1983, 381, 386-387.

76 Soudí VŠETEČKOVÁ 1999, 3; VŠETEČKOVÁ 2011, 27. Ta tvrz datuje už do první poloviny 14. století.

2. Kostel

2.1. Popis kostela, analogie

Kostel ve Chvojně je podélnou jednodílnou stavbou atypického nepravidelného půdorysu.⁷⁷ Je vystavěn z mohutného lomového zdiva ze špatně opracovatelných kamenů místního původu, nedostatečně provázaného a s minimální snahou po řádkování. Opracovány jsou jen žulové kusy nárožních armování a původní portály.⁷⁸ Vně i uvnitř je dnes vymalován vápennou omítkou světle okrové barvy, jen místy jsou zachovány zbytky původní pískově hnědé omítky a malty s většími zrny z doby stavby kostela. Vně je od roku 1904 v nárožích tmavším odstínem provedeno iluzivní armování.⁷⁹

Kostel se skládá ze tří částí. 1) Východní poměrně drobný čtvercový presbytář (415, 425, 438, 425 cm), zaklenutý křížovou klenbou s hřebínky a osvětlený z jižní a východní strany lomenými okny se zešíkmenými špaletami, se otevírá mohutným lomeným neprofilovaným triumfálním obloukem do 2) krátké příčné obdélné lodi (558, 430, 575, 405 cm). Ta je sklenuta podélnou valenou klenbou, osvětlena z jižní strany půlkruhově sklenutým oknem se zešíkmenými špaletami a oddělená širokým lomeným neprofilovaným pasem od 3) západní příčné obdélné „věžovitě“ části (743, 498, 730, 505 cm) s příčně valenou klenbou a s vlastní sedlovou střechou. Na severní straně lícuje tento blok s rovinou lodi, na jižní ji přesahuje o 2,3 m. V přízemí má na jižní straně původní střílnové okno a výše na bocích po jednom půlkruhově sklenutém okně se zešíkmenými špaletami. V síle západního zdiva je schodiště, osvětlené dvěma střílnovými okny, vedoucí z portálového výklenku v prvním patře do podkroví.⁸⁰ Celé první patro zřejmě původně vyplňovala dřevěná kruchtovitá empora, dříve přístupná ze sousedního obytného objektu dřevěnými schody a dřevěnou pavlačkou a s podkrovím (či dalším dřevěným, možná obytným a obranným patrem) spojená schodištěm v síle zdi.⁸¹ Z exteriéru na ni vedl žulový portálek s mírně zahroceným ostěním. Dnešní dřevěná kruchta na sloupech je položena asi o 0,5 m pod úroveň prvního patra a zabírá jen malou část půdorysného podlaží západní části kostela.⁸² Kostel byl v minulosti několikrát výrazně upravován, a tak si nejsme jisti,

77 Zobrazení půdorysu viz: MENCL 1962, 237.

78 HYZLER 1969, 226.

79 NACHTMANNOVÁ 2018, 27-28.

80 HYZLER 1969, 223, 226.

81 HYZLER 1969, 226; MENCL 1962, 230, 233-234; MENCL 1965, 48; HEJNA 1983, 369.

82 HYZLER 1969, 226.

jestli současná podoba západní části kostela odpovídá té původní. Víme jen, že roku 1715 měl kostel dřevěnou zvonici. Není známo, jak vypadala a kde se nacházela, pravděpo-dobně ale nebyla původní.⁸³ Na počátku 19. století už měl kostel zvonici zděnou, umís-těnou na severozápadním rohu kostela (kde snad vystřídala svou dřevěnou předchůd-kyni). Její podobu po poslední velké opravě, provedené v letech 1870-1872 sedlčan-ským stavitelem Františkem Tenzem, zachycuje fotografie, kterou uveřejnil A. Podlaha roku 1911 v Soupisu památek historických a uměleckých.⁸⁴ Jednalo se o štíhlou zvonici s jehlancovou střechou.⁸⁵ Roku 1904 pak byla na přání tehdejšího patrona kostel arcivévody Františka Ferdinanda d'Este tato zvonice zbourána a nad lodí kostela byla podle projektu benešovského stavitele Františka Kinzla vystavěna zvonice nová, značně vyšší a širší, opatřená jehlancovou střechou a novorománskými sdruženými okny.⁸⁶ Zároveň byla všechna okna (vyjma střílnového okna na jižní straně západní části kostela) nahra-zena novorománskými či novogotickými. Vně na nárožích kostela bylo tmavším odstí-nem provedeno iluzivní armování a byla opravena zeď kolem kostela. Rovněž byly objeveny, odkryty a zrestaurovány nástěnné malby uvnitř kostela a interiér i exteriér kostela byl bohatě vyzdoben starými oltáři, náhrobními kameny, soškami, obrázky a jinými ozdobami, které zejména v Tyrolsku a Bavorsku arcivévoda zakoupil. V té době byla pořízena i (dodnes velmi zachovaná) dlažba kostela. Vstupní portál na jižní straně lodi s půlkruhově sklenutým žulovým ostěním (novogoticky opraveným) je původní.⁸⁷

Kostel ve středověku sloužil majiteli sídla i jeho poddaným jako poslední útočiště v čase nebezpečí. Nasvědčuje tomu síla zdí (2,38 m), původní střílnové okénko na jižní straně přízemí západní části kostela i hluboké otvory v masivních zdech vlevo i vpravo na vnitřní straně vstupního portálu. V nich spočívala dřevěná závora, jejíž vysunutí v době ohrožení pevně uzavřelo chrámové dveře. Stejně kapsy pro trámovou závoru najdeme i u druhého chrámového vstupu zpřístupňujícího tribunu v prvním patře západní části kostela. Zatímco majiteli sídla a jeho rodině sloužila za úkryt tribuna (či další patro západní části kostela), poddaným byla pro tento účel vyhrazena loď kostela.⁸⁸

83 NACHTMANNOVÁ 2018, 5.

84 Zobrazení viz: PODLAHA 1911, obr. 121, s. 84.

85 NACHTMANNOVÁ 2018, 8-9; VLASÁK 1874, 53.

86 Zobrazení viz: PODLAHA 1911, obr. 122, s. 85.

87 NACHTMANNOVÁ 2018, 11, 12-21, 22.

88 KLÁPŠTĚ 2012, 93.

Kostel ve Chvojně je slohově inspirován uměleckým proudem, který k nám přicházel od poloviny 12. století z bavorského Podunají. K bavorskému slohovému okruhu přísluší ve středních Čechách nezvyklým celkovým uspořádáním stavby, čtvercovým presbytářem s prostou křížovou klenbou, zaklenutím loď valenou klenbou, také západní tribunovou částí vytvářející samostatnou „věžovitou“ stavbu (s obdobou v klášterním kostele skotských benediktinů u sv. Jakuba v Řezně z let 1090-1180⁸⁹), mohutným gotic-ky lomeným triumfálním obloukem i pasem oddělujícím loď od západní části i nápadně silnými zdmi. Nejbližší české půdorysné obdoby má v kostelech sv. Jiljí v Milevsku (z konce 12. století, kde je ale západní část koncipována jako dvojbvěží pouze scelené jednolitým pláštěm⁹⁰) a sv. Bartoloměje v pražských Kyjích (ze druhé čtvrtiny až poloviny 13. století⁹¹). Na rozdíl od nich má ale chvojenský kostel loď příčně kladenou (podobně jako např. Kostel sv. Petra a Pavla v Petrovicích⁹² u Sušice ze třetí čtvrtiny 13. století) a není také jasné, zda jeho západní část, která navíc přesahuje na jihu loď o 2,3 m, rovněž původně přerůstala nad lodí ve věž.⁹³ Nepravidelný půdorys kostela může být dán jeho komplikovanějším stavebním vývojem.⁹⁴ Pro neobvyklou šířku zdiva chvojenského kostela byly nalezeny i české analogie-v románském kostele, snad patrové kapli sv. Mikuláše v Novém Kníně (s cca 2,2 m širokými zdmi), v kostele sv. Václava v Příbyslavicích u Čáslavi z druhé poloviny 13. století (založeném komendou řádu německých rytířů v blízkých Drobovicích a se šířkou zdiva přesahující místy 2 m) a v presbytáři kostela sv. Kateřiny komendy řádu německých rytířů v Chomutově z doby před rokem 1300 (rovněž se zdmi širokými přes 2 m). I u těchto kostelů je vysvětlována částečně použitím těžko opracovatelného materiálu-žuly, zejména však již zmiňovanými obrannými důvody.⁹⁵

Kostel je postaven v přechodném slohu románsko-gotickém. Svou dispozicí, izolací loď od presbytáře i západní části triumfálním obloukem a pasem a naddimenzovanou

89 Zobrazení viz: ZELENKOVÁ 2018, obr. 28, s. 101.

90 Zobrazení viz: ZELENKOVÁ 2018, obr. 7, s. 46; MENCL 1965, 51. Kolem roku 1200 ale původní kvadratický presbytář nahradil větší kvadratický chór zakončený apsidou. ZELENKOVÁ 2018, 45, 91.

91 Zobrazení viz: MENCL 1965, 51.

92 KUTHAN 1977, 227.

93 MENCL 1962, 230, 233-234; MENCL 1965, 40-41, 48; PRIX/VŠETEČKOVÁ 1993, 239; ZELENKOVÁ 2018, 67-68.

94 VNOUČKOVÁ 2015, 302.

95 KIBIC ml. 2003, 16-17, 25-26. Běžná tloušťka zdiva středověkých kostelů je 0,9-1,2 m, větší (1,5 m) pak bývá u jihočeských staveb právě v důsledku používání žuly.

západní částí ještě náleží do pozdně románské architektury, ale svým křížově klenutým pravoúhlým presbytářem a valenou klenbou v lodi, nepravidelným půdorysem a proporčními vztahy jednolitých částí se už běžnému typu pozdně románské architektury vymyká.⁹⁶ Postrádá však přesněji datovatelné prvky, a tak jeho datace v literatuře poněkud kolísá. Zatímco starší literatura datovala stavbu do doby kolem roku 1200 či do první třetiny 13. století,⁹⁷ tendencí zejména posledních let je posunout vznik kostela do doby kolem poloviny 13. století,⁹⁸ kdy byl v Čechách čtverhranný typ presbytáře nejužívanější,⁹⁹ případně do jeho druhé půli.¹⁰⁰ Archeologický a stavebně-historický průzkum uvnitř kostela by mohly ověřit stáří stavby a jejích částí, zjistit, zda stojící stavbě nepředcházela starší sakrální stavba, která by dobou vzniku lépe odpovídala předpokládané nejstarší fázi osídlení areálu, a naznačit původní podobu a funkci západní části kostela.

2. 2 Písemné prameny 14. století

V písemných pramenech se Chvojen prvně připomíná roku 1316 Dětrichem z Chvojna, který žaloval Otu z Luckova, že mu dosud nesplatil dluh ve výši 40 hřiven stříbra¹⁰¹ a ve druhém případě Ješka z Uzdičova, Bartoše z Klokot a jiné kvůli škodám ve výši 20 hřiven, které mu řečení šlechtici způsobili na jeho majetcích ve vsi Výšov (Vyškov?).¹⁰² V téže době žil ještě jakýsi Albert z Chvojna, jehož jméno najdeme mezi svědky v žalobě Vícemila z Ozorovic na Macka z Mrvice.¹⁰³

Roku 1333 vystupuje nějaký Konrád z Chvojna (s poloutrojčářím v erbu) (spolu s Odolenem z Radíče a Hynkem z Kňovic téhož erbu) jako rukojmí Přibíka z Obděnic, když směňuje s Oldřichem, mistrem řádu křižovníků s červenou hvězdou za svou dědinu v Lochkově jejich dědiny ve Vrančicích a Ostrově¹⁰⁴ a roku 1341 (spolu s Jindřichem

96 HYZLER 1969, 223, 226.

97 MENCL 1962, 230; MENCL 1965, 41, 48; BOHÁČ 1969, 135; BOHÁČ 1978, 37, 45, 67-68, 106; HÁJEK/JIŘIČKO 1976, 55; HEJNA 1983, 368, 369, 392, 395, 425, 426; RADOVÁ/ŠKABRADA 1992, 16, 29.

98 HYZLER 1969, 223, 226; MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1977, 555; VÁŇOVÁ 1990, 15; KIBIC ml. 2003, 26; KLÁPŠTĚ 2012, 92; VNOUČKOVÁ 2015, 303.

99 ZELENKOVÁ 2018, 47.

100 PRIX/VŠETEČKOVÁ 1993, 239; VŠETEČKOVÁ 1999, 36; VŠETEČKOVÁ 2011, 103.

101 RT I, s. 17, č. 54; RT vet., s. 14, č. 74; PROFOUS 1949, 78; NACHTMANNOVÁ 2018, 1.

102 RT I, s. 24, č. 78; RT vet., s. 23, č. 116; NACHTMANNOVÁ 2018, 1.

103 RT I, s. 50, č. 181; NACHTMANNOVÁ 2018, 1.

104 SEDLÁČEK 1925, 48; DURDÍK/KAŠPAR/ÚLOVEC 1997, 169; DURDÍK/KAŠPAR/ÚLOVEC 2000, 75; monasterium.net.

z Lichtenburka, Vackem z Kopidlna a pražskými měšťany Henzlínem Dětrichem a Johlinem Ruprechtem) jako rozhodčí ve sporu mezi Oldřichem, mistrem řádu křižovníků červenou hvězdou a Oldřichem (původně snad z Valdeka, nyní) z Kostelce o desátky z kostela sv. Jana Křtitele ve Václavicích, které si Oldřich z Kostelce (jemuž sice už roku 1336 Jan Lucemburský zastavil Václavice, ale desátky z místního křižovnického kostela i podací právo k němu ponechal i nadále křižovníkům), jak se i potvrdilo, neoprávněně přivlastnil.¹⁰⁵

První písemná zmínka o existenci kostela pochází z roku 1352, kdy je chvojenský kostel uváděn (v Registru papežských desátek) mezi farními kostely štěpanovského děkanátu v kouřimském archidiakonátu s povinností odvádět 15 grošů.¹⁰⁶ Farář je zde poprvé výslovně doložen k roku 1361, kdy uváděl do úřadu oltářníka Kříže do kostela sv. Václava v nedalekém Chvojínku poté, co zde bratři z Mlékovic-Vrativoj (kapitulní děkan u sv. Víta v Praze) a Ctibor (arcijáhen litoměřický a kanovník pražského kostela) zřídili nový oltář sv. Filipa a Jakuba.¹⁰⁷

V letech 1362-1378 se jako patroni kostela uvádějí bratři rytíř Mareš ze Zvěřince (píšící se po hradu donjonového typu nižší kvalitativní úrovně ležícím 9 km jihovýchodně od Sedlčan, za jehož zakladatele je považován a poblíž nějž se nachází i kostel v Jesenici, k němuž měl 1366-1394 podací právo¹⁰⁸) a rytíři Heřman z Chvojna a panoš Konrád z Chvojna (píšící se roku 1363 po Kožlí). Bratři měli, stejně jako jejich předci, poloutrojčárí v erbu-tedy týž erb jako Drslavici na Plzeňsku, jen jejich tři polopruhy v polceném štítu byly vedeny pokosem. Nositele tohoto erbu bychom v té době našli hlavně v okolí Sedlčan-na Chvojně, Kožlí, Zvěřinci, Kňovicích, Tučapech, Jedli, Kravařovicích, Osečanech, Úsuší aj¹⁰⁹. A ze Sedlčanska také vybírali své faráře do kostela ve Chvojně. Roku 1362 dosadili po zemřelém faráři Volfardovi kněze Svatoslava z Chlumu (†1363), kterého roku 1363 nahradil farář Albert z Nechvalic, (jemuž, stejně jako jeho předchůdci, byl k úvodu dán farář z Václavic). V roce 1365 Albert uváděl kněze ke kostelu v Nesvačilech a roku 1367 přebírá i funkci oltářníka

105 RBM IV, č. 1016, s. 406-407; SEDLÁČEK 1925, 48; LOUNEK 1969, 89; DURDÍK/KAŠPAR/ÚLOVEC 1997, 169; DURDÍK/KAŠPAR/ÚLOVEC 2000, 75; ZÁRUBA 2016, 107; monasterium.net.

106 RDP, s. 58; KURKA 1915, 213; PROFOUS 1949, 78; NACHTMANNOVÁ 2018, 1.

107 LC I/1, s. 147; PROFOUS 1949, 78-78; NACHTMANNOVÁ 2018, 1.

108 DURDÍK/KAŠPAR/ÚLOVEC 1997, 169-170; DURDÍK/KAŠPAR/ÚLOVEC 2000, 75, 77.

109 KOLÁŘ 1883, 105-106; SEDLÁČEK 1925, 48; SEDLÁČEK 1927, 140-141; NOVÝ 1979, 147; BOHÁČ 1969, 131; BOHÁČ 1978, 101; DURDÍK/KAŠPAR/ÚLOVEC 1997, 169; DURDÍK/KAŠPAR/ÚLOVEC 2000, 75; MYSLIVEČEK 2006, 356; VNOUČKOVÁ 2015, 98.

u oltáře sv. Petra a Pavla ve chvojenském kostele po Adalbertovi, který odešel do kostela v (dnešním Vysokém) Újezdě, v němž tito bratři podací právo rovněž měli. Roku 1378 Alberta z Nechvalic vystřídal farář Jan z Nechvalic.¹¹⁰ Soudí se, že bratři sídlili na hradě Kožlí¹¹¹, k němuž se pak trvale vázalo i podací právo ke chvojenskému kostelu, případně/a zároveň ve chvojenské tvrzi¹¹². Heřman z Chvojna se zmiňuje ještě roku 1383, kdy nárokoval odúmrt' ve vsi Tisem, nacházející se poblíž hradu Kožlí a Chvojna.¹¹³ Poslední zmínka o Marešovi ze Zvěřince je z roku 1394, kdy naposledy podává faráře ke kostelu v Jesenici, nežpo něm podací právo ke kostelu převezmou (jeho synové?) Bohuš a Mikuláš ze Zvěřince.¹¹⁴

Po bratřích Marešovi, Heřmanovi a Konrádovi snad Kožlí (a podací právo ke chvojenskému kostelu) měli bratři Děpolt, Jan a Břeněk z Hodkova, řečení z Chvojna, kteří roku 1386 s Petrem z Pohnání prodávají louku pod vatěkovským dvorcem ve Václavicích Ondřeji, rektoru kostela sv. Jana Křtitele ve Václavicích a jeho nástupcům (což je opsáno do konzistorních knih až po urovnání sporu roku 1404).¹¹⁵ Roku 1397 pak panoš Břeněk z Chvojna dělá rozhodčího ve při mezi znesvářenými bratry-panoši Bohušem a Mikulášem ze Zvěřince a farářem v Jesenici Buzkem.¹¹⁶

Roku 1404 se pánem na Kožlí nazývá Petr z Pětichvost, který byl za bojů panské jednoty na straně Václava IV. a jeho hrad byl opěrným bodem rytířů škodících nepříteli. Petr ale ještě téhož roku umírá a Kožlí po něm dědí jeho manželka Anežka-i spolu s při o louku pod vatěkovským dvorcem ve Václavicích s farářem kostela sv. Jana Křtitele ve Václavicích Janem Rudišem, kterou urovnal bystřický farář Protiva návrhem, že louka zůstane václavickému faráři, který za to každoročně odslouží tři mše za duši Petrovu i Anežčinu (což bylo potvrzeno roku 1406).¹¹⁷

Nějaký čas poté, snad roku 1414 koupil statek a hrad Kožlí Beneš Libun z Dubé

110 LC I/1, s. 192; LCI/2, s. 3; LC I/2, s. 70; LC I/2, s. 91; LC III-IV, s. 87; KURKA 1915, 213; DURDÍK/KAŠPAR/ÚLOVEC 1997, 169, 170; DURDÍK/KAŠPAR/ÚLOVEC 2000, 75, 77; NACHTMANNOVÁ 2018, 1-2.

111 SEDLÁČEK 1909, 453; SEDLÁČEK 1927, 47; HEJNA 1983, 368-369, 392, 395, 425, 429.

112 VŠETEČKOVÁ 1999, 3; VŠETEČKOVÁ 2011, 27.

113 AČ 31, č. 26, s. 145; PROFOUS 1949, 78; SVOBODA 1957, 337; NACHTMANNOVÁ 2018, 2.

114 DURDÍK/KAŠPAR/ÚLOVEC 1997, 170-171; DURDÍK/KAŠPAR/ÚLOVEC 2000, 77.

115 LE VI, č. 206, s. 396-397; LOUNEK 1962, 90; NACHTMANNOVÁ 2018, 2.

116 SA 3, č. 268, s. 307; PROFOUS 1949, 78; DURDÍK/KAŠPAR/ÚLOVEC 1997, 171; DURDÍK/KAŠPAR/ÚLOVEC 2000, 77; NACHTMANNOVÁ 2018, 2.

117 AČ 35, č. 28, s. 386; LE V, č. 902, s. 668; SEDLÁČEK 1927, 47; PROFOUS 1949, 354; MENCLOVÁ 1972, 95; DURDÍK/CHOTĚBOR 1973, 97; BĚLOHLÁVEK 1985, 161; WETTENGL 1995, 9; DURDÍK 2000, 286; DURDÍK/SUŠICKÝ 2015, 78.

(který je doložen pro léta 1414-1418 jako patron chvojenského kostela¹¹⁸) a páni z Dubé pak vlastnili hrad až do roku 1465, kdy přešel do rukou Zdeňka ze Šternberka, který jej připojil ke konopišťskému panství, na němž se pak vystřídala řada majitelů, až ho roku 1887 odkoupil od Františka Eugena prince z Lobkowitz (1878-87) arcivévoda František Ferdinand d'Este (1887-†1914).....¹¹⁹

Měli-li podací právo ke kostelu v letech 1362-1378 (i déle) bratři Mareš ze Zvěřince, Heřman z Chvojna a Konrád z Chvojna, dá se předpokládat, že jej měli i předtím. I ti jsou tedy možnými donátory maleb vedle těch, o nichž uvažoval A. Hejna. Problematika donátorů maleb bude podrobněji probrána v kapitole o chvojenských malbách.

118 LC VII, s. 107; LC CII, s. 276-277.

119 SEDLÁČEK 1927, 47; MENCLOVÁ 1972, 95; DURDÍK/CHOTĚBOR 1973, 97; HEJNA 1983, 369; WETTENGL 1995, 9; DURDÍK 2000, 286; DURDÍK/SUŠICKÝ 2015, 78; NACHTMANNOVÁ 2018, 2-11.

3. Umělecko-historický kontext

3.1 Počátky gotického malířství za vlády posledních Přemyslovců v Čechách

Gotika se postupem času stala v malířství univerzálním celoevropským slohem, ať už k tomu v některých zemích došlo dříve či později. Nejpříznivější podmínky pro její vznik a vyhranění vytvořila Anglie a Francie, kde záchvěvy nového citění můžeme postřehnout nejprve v knižní malbě, která značně předběhla malbu nástěnnou.¹²⁰

K obdobnému vývoji došlo i u nás, kam se gotika dostala za vlády posledních Přemyslovců zprostředkovaně přes Německo, především přes Porýní. Velký vliv na tento proces měla zahraniční politika Přemysla Otakara II. (1253-1278), který jako první z českých panovníků zatoužil po císařské koruně, přičemž jeho církevně-politické a diplomatické styky napomohly přiblížit české země k oblastem, kde se nový sloh rozvíjel.¹²¹

České malířství druhé poloviny 13. století tedy bylo silně ovlivněno uměleckými proudy z okolních zemí a stejně jako malířství románské svým synkretismem nepředstavovalo v evropském měřítku nic nového.¹²²

Teprve kolem roku 1300 začala středoevropská nástěnná i knižní malba odstraňovat staré byzantsko-románské přežitky a gotický sloh se tak mohl začít plně rozvíjet. Zhruba ve stejné době se české země začaly podílet na vývoji nástěnné evropské malby, do které předtím svým vlivem téměř nezasahovaly.¹²³

Přechod od pozdně románského byzantinizujícího slohu ke gotickému pojetí ukazují obrazy Madony s dítětem a Ukřižování na východních pilířích děkanského kostela Narození Panny Marie v Písku, které kolem třetí čtvrtiny 13. století namaloval neznámý malíř se vztahem ke královskému dvoru. Zejména Ukřižování udělalo významný krok k popření románského slohového kánonu a přiblížilo nástěnnou malbu gotice. Nové je zde především ztvárnění Krista, který oproti postavám pod křížem, v nichž ještě doznívá románské citění, vyjadřuje ochable visícím tělem, křečovitě vychýleným trupem a bezvládně svěšenou hlavou úsilí malíře o zlidštění a zeživotnění náboženského výjevu. Gotická je také citová atmosféra obrazu, vyjádřená bolestnými výrazy

120 PEŠINA 1958; KRATOCHVÍLOVÁ 2016, 21.

121 STEJSKAL 1984, 284; KRATOCHVÍLOVÁ 2016, 21.

122 ROYT 2002, 20; KRATOCHVÍLOVÁ 2016, 21.

123 ROYT 2002, 20; KRATOCHVÍLOVÁ 2016, 21.

a posunky postav, pružné linie tělesných partií či gotické oblouky na opěradle Mariina trůnu.¹²⁴

Poněkud slabší kvalitou se vyznačuje postava biskupa z poslední čtvrtiny 13. století v ambitu johanitské komendy ve Strakoncích.¹²⁵

Snad již od poloviny 13. století kreslili i u nás umělci, pracující ve svazku stavebních hutí, postavy zesnulých na opukové desky, do nichž pak byla kresba vyrývána a vyplňována tmavou smolnou hmotou. Dlouhou tradici v tomto výtvarném odvětví předpokládá náhrobní deska opata benediktinského kláštera v Ostrově u Davle Heřmana, zemřelého roku 1289 či o málo později. Naturalisticky cítěné vinné listy zdobící vimperk nad jeho postavou, pro klasickou gotiku typické, se objevují už ve výzdobě korunovačního kříže Přemysla Otakara II. z let 1261-1278. K postavám na kříži má náhrobník dost blízko rovněž střídáním hustě zřasených partií opatovy kutny s dlouhými klínovitými záhyby.¹²⁶

Náhrobníky matky Václava II. královny Kunhuty Uherské (†1285) a jeho dcery Guty (1294-1297), nalezené v klášteře sv. Anežky České v Praze už dokládají přechod k poklasické gotice, jejímž hlavním výrazovým prostředkem je plynulá, pružná, kaligraficky cítěná linie. Dvorská elegance a vytríbená forma těchto nápadně světsky působících náhrobníků připomíná díla pařížského dvorského malířství (Žaltář Filipa Sličného aj.), jehož vliv zasahoval i do Champagne, odkud byla do Prahy povolána stavební huť, která po roce 1280 vystavěla v anežském klášteře kostel sv. Salvátora. Ve svazku této huti asi původně pracovala i dílna našich náhrobníků. Trup Gutiny postavy je tvořen segmentem kruhu navozujícím dojem hravé, jakoby houpavé eurytmie.¹²⁷

V nástěnné malbě nacházíme první ohlasy tohoto lineárního slohu poklasické gotiky na postavě biskupa Tobiáše z Bechyně v kostele sv. Bartoloměje v Praze-Kyjích (kolem roku 1290) či na malbách v pražské Hostivaři (kolem roku 1300).¹²⁸

Lineární styl charakterizují vedle výrazné černé linie, zdůrazňující obrys i výraz ve tvářích zobrazených, drobné linie záhybového systému. Barva je pouze kolorují-

124 PEŠINA 1958, 65; KUTAL 1972, 15; STEJSKAL 1984, 284; ŠUBRTOVÁ 2008, 20-28; KRATOCHVÍLOVÁ 2016, 22.

125 PEŠINA 1958, 67; STEJSKAL 1984, 284; HULE 2009, 93, 102.

126 STEJSKAL 1984, 285.

127 STEJSKAL 1984, 286-287; HULE 2009, 112-113.

128 VŠETEČKOVÁ 2011, 16-17, 22. K malbám blíže: PRIX/VŠETEČKOVÁ 1993; BENEŠOVSKÁ 2010, 132 sqq; TRUNCOVÁ 2019, 34-42.

cím prostředkem.

V době kolem roku 1300 rovněž působili tři malíři, kteří se s malířstvím poklasické gotiky seznámili nejspíš při svém středoevropském školení. První z nich vytvořil v přízemí kaple domu U Zvonu na Staroměstském náměstí v Praze postavu Krista Trpitele se symboly jeho vykupitelské oběti. Obraz patří k nejstarším dokladům tohoto eucharistického námětu v celé západokřesťanské oblasti. V gruzínských kostelech byl ale Kristus Trpitel zobrazován již od 12. století. Prostřednictvím byzantských ikon se pak námět dostal do Jeruzaléma a Říma. Malbu ovlivnil i padovsko-byzantský pozdně románský styl Giovanniho da Gaibana, který do českých zemí pronikl ve druhé polovině 13. století prostřednictvím mendikantů.¹²⁹

Druhý malíř namaloval na třetím pilíři mezi hlavní a jižní boční lodí děkanského kostela v Písku obraz Snímání z kříže. Patos tragické scény v něm vyjádřil odstupňovanými pohyby postav, jejichž obrysy vytvářejí složitou soustavu křivek, do níž jsou zapojena i obloukovitě prohnutá ramena kříže, chápaného středověkou mystikou jako „strom života“. Přestože obraz obsahuje řadu gotických prvků, odpovídajících době kolem roku 1300, těžší zjevně z umění severoitalského, ovlivněného četnými byzantismy.¹³⁰

Třetí malíř vyzdobil presbytář vesnického kostela v Janovicích nad Úhlavou. Na klenbě poseté hvězdami jsou zobrazeny náměty, vztahující se k Poslednímu soudu, Kristově pašiji a k patronovi chrámu sv. Janu Křtiteli, na stěnách pak monumentální postavy apoštolů a svatých vítězících nad obludnými monstry symbolizujícími hříchy a nečisté síly. Antický motiv štítového obrazu, do něhož je vkomponován výjev Stětí sv. Jana Křtitele, zprostředkovalo byzantské umění.¹³¹

Byzantské prvky v malbách těchto tří malířů mohou na první pohled překvapovat, vezmeme-li v úvahu, že jinde v Evropě se už poklasická gotika od byzantských i antických vzorů odvracela, ale v Čechách se malíři pokoušeli o syntézu gotických a byzantských vzorů ještě v 15. století.¹³²

129 STEJSKAL 1984, 287; VŠETEČKOVÁ 1990, 377-400; VŠETEČKOVÁ 2011, 16; KRATOCHVÍLOVÁ 2016, 23.

130 PEŠINA 1958, 67-68; STEJSKAL 1984, 287-288; ROYT 2002, 20; ŠUBRTOVÁ 2008, 28-38; KRATOCHVÍLOVÁ 2016, 23.

131 STEJSKAL 1984, 288; ROYT 2002, 21; KRATOCHVÍLOVÁ 2016, 23.

132 STEJSKAL 1984, 288; KRATOCHVÍLOVÁ 2016, 23.

Houstnouchí síť církevních institucí vyvolala značnou potřebu nových liturgických kodexů. Při jejich výzdobě se uplatnili iluminátoři nejrůznějších školení a dovednosti. Proto v knižní malbě z doby posledních Přemyslovců vládne ještě větší rozmanitost námětů, výzdobných systémů, technik, slohových odstínů a výtvarných kvalit než v tehdejší nástěnné malbě. Největší význam měly práce vyspělé mnišské dílny, která vznikla na konci vlády Přemysla Otakara II. v minoritském klášteře v Praze Na Františku, založeném královnou tetou sv. Anežkou. V letech 1270-1290 byla v této dílně vyzdobena druhá část Františkánské bible a Lekcionář Arnolda Míšeňského. Iluminátoři těchto děl byli obeznámeni s byzantsko-benátsko-padovskou i západoevropskou knižní malbou. K působení této dílny se váže také kánonový list Olomouckého misálu či miniatury v Pontifikále, pořízeném pražským biskupem Tobiášem z Bechyně (1278-1296), v němž se objevují také stylizované rostlinné prvky inspirované pařížskými rukopisy té doby. Mnozí se ohlasy francouzského knižního malířství souvisí s tím, že se v té době stávala předním centrem knižní produkce a obchodu Paříž, kde kněží a mniši z českých zemí nakupovali rukopisy, iluminované ve slohu poklasické gotiky. Domácí iluminátoři se pak snažili tyto rukopisy napodobovat, čehož je dokladem např. Evangeliář pražské diecéze.¹³³

3.2 České gotické malířství za vlády Jana Lucemburského

První léta vlády Jana Lucemburského (1310-1346) znamenala jen pokračování zmatků, jež nastaly po vymření Přemyslovců. Právě v době zápasu o moc v zemi se ale úroveň výtvarné produkce povznesla zásluhou benediktinských klášterů.¹³⁴

V klášteře v Ostrově u Davle bylo objeveno hned několik rytých náhrobníků. Jeden z nich, Sudka z Ledče (†asi 1312), vyniká přesnou jemnou kresbou vimperku, druhý, opata Vojslava (†mezi léty 1313-1316), esovitým prohnutím tělesné osy a vláčným podáním drapérie. Oba jsou příkladem recepce nové vlny poklasické gotiky, jak vyplývá z jejich srovnání s pozdním dílem Mistra Gutina náhrobníku náhrobníkem abatýše Kunhuty (†1321) z kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě. I náhrobník neznámého šlechtice, nacházející se tamtéž, pochází z dob největšího rozkvětu kláštera, kdy tu Kunhuta byla představenou (1302-1321). Arkáda nad hlavou šlechtice má tvar oslího hřbetu-architektonického motivu objevujícího se kolem roku 1300 v Anglii

¹³³ STEJSKAL 1984, 288-291; KRATOCHVÍLOVÁ 2016, 24.

¹³⁴ STEJSKAL 1984, 293; ROYT 2002, 27.

(Žaltář z Peterborough aj.).¹³⁵

Primo v prostředí svatojiřského kláštera vznikl i Pasionál abatyše Kunhuty, který patří k nejvýznamnějším památkám knižní malby první poloviny 14. století v Čechách a svým výtvarným zpracováním a ikonografickým konceptem přesahuje hranice země. Jeho první část byla opsána a ilustrována roku 1313, práce na druhé části skončila až po Kunhutině smrti koncem roku 1321. Pasionál obsahuje pět skladeb, z nichž nejméně dvě složil dominikán Kolda z Koldic. Písařem a iluminátorem sborníku byl svatojiřský kanovník a bibliotékař Beneš, který studoval v Paříži, ale neváhal se inspirovat ani českými díly (náhrobníky Guty, Vojslava, neznámého šlechtice aj.). Dokonale ovládal principy poklasické gotiky, její jednostrannost se ale snažil překonat propracovanou modelací barevnosti (kdy barvy doprovází kresbu jako lehký transparentní obal, uzavírající v sobě vnitřní světlo, které světélkuje, jako by bylo vyvolané z velké hloubky a vzrůstá plastičnost objemu). Zároveň využívá četných byzantinismů, projevujících se například v citovém patosu (Mystické objetí, Smrt Panny Marie aj.) či hlavě plačící Panny Marie (fol. 11a).¹³⁶

V letech 1315-1323 si Eliška Rejčka, Kunhutina švagrová, nechala pořídit soubor liturgických kodexů, jejichž součástí byl například Rajhradský antifonář a žaltář. Rukopisy vznikly v prostředí některého z benediktinských klášterů (snad v břevnovském) a jsou rovněž osobitou syntézou prvků západoevropského a italského původu.¹³⁷

O málo mladší nástěnné malby kostela v Průhonicích u Prahy-na panství vladyckého rodu, spjatého dvorskou službou s Pražským hradem-vykazují námětovou, kompoziční a částečně i slohovou příbuznost s Pasionálem abatyše Kunhuty, což lze vyložit tím, že malíř měl k dispozici ilustrovaný rukopis z okruhu kanovníka Beneše. Naturalisticky pojaté vinné listy a hrozny a typ a motiv rostlinného stonku zase připomínají dekor Rejččiných rukopisů.¹³⁸

Mezi nejrozsáhlejší a umělecky nejhodnotnější soubor nástěnných maleb, jaký se z první poloviny 14. století dochoval na sever od Alp, patří malby na hradě ve Strakoncích. Držitelem poloviny hradu byl řád johanitů, zatímco jeho druhá polovina náležela podporovateli tohoto řádu-panu Vilémovi III. Bavorovi ze Strakonice, který díky svým

135 STEJSKAL 1984, 293.

136 MATĚJČEK 1922; URBÁNKOVÁ/STEJSKAL 1975; STEJSKAL 1984, 293-296; ROYT 2002, 28-29; KRATOCHVÍLOVÁ 2016, 25.

137 STEJSKAL 1984, 296-297; KRATOCHVÍLOVÁ 2016, 25.

138 STEJSKAL 1984, 297-298; KRATOCHVÍLOVÁ 2016, 25.

stykům s pražským dvorem odtud mohl povolat malíře.¹³⁹ Ti pokryli v letech 1320-1330 vnější stěny ambitu johanitské komendy christologickým cyklem, věnovaným Kristovým činům ve Svaté zemi, o jejíž dobytí řád usiloval. Cyklus vytvořili spolu se svými pomocníky dva malíři. Výjevy z Kristova veřejného působení v jižním křídle ambitu jsou dílem prvního z nich, který pak nahradil své vlastní malby ve druhém poli obrazem Madony Ochránitelky. Již předtím možná namaloval tento mistr i postavy sv. Jakuba a Filipa v kapitulní síni komendy. Jeho malby jeví nápadný vztah k dílu Mistra Gutina náhrobníku, na nějž navazují kánonem protáhlých postav s poměrně malými hlavami a graficky ostrou kresbou se sklonem k ornamentalizaci. Stylu první části christologického cyklu snad odpovídá i jen v obrysové kresbě dochovaná malba s námětem manželského páru Mathiase s Adlicou v prosbě klečících před Kristem Trpítelem, namalovaná na vnitřní západní stěně ambitu asi kolem roku 1340. Jejím původcem byl ale méně zkušený malíř možná ani nesouvisící s dílnami pracujícími na strakonickém cyklu.¹⁴⁰ Pašijové výjevy v západním a severním křídle ambitu jsou dílem druhého mistra, jemuž lze přiřknout i řadu apoštolů Janem Křtitelem pravděpodobně z doby kolem roku 1340 na kruchtě kostela sv. Prokopa. Jeho malby se liší od maleb prvního mistra hmotnějšími postavami větších hlav a celkově pokročilejším pojetím. Mají blízko k náhrobníku opata Vojslava, který však ještě překonávají rytmizací obrysových linií. Monumentální, dramaticky vyhocené pašijové výjevy tohoto mistra, jevící společné rysy s Benešovými ilustracemi v Pasionále abatyše Kunhuty, vedly K. Stejskala k domněnce, že oba velcí malíři spolu mohli pracovat na nějakém dnes nedochovaném díle, pravděpodobně pro Pražský hrad. Některá figurální schémata strakonických maleb se objevovala již v miniaturách hlavního iluminátora lekcionářů Elišky Rejčky z let 1315-1316. Také dekorace tří klenebních pásů v kapitulní síni komendy, tvořená rostlinnými úponky, naturalisticky laděným vegetativním ornamentům Rejččiných rukopisů odpovídá. Jinak se v této místnosti dochovaly fragmenty maleb, pocházejících od žáků strakonických mistrů (výjevy z legendy o princezně Ismérii, Kazání sv. Jana Křtitele Židům aj.) pravděpodobně z doby kolem roku 1340.¹⁴¹

139 STEJSKAL 1984, 298; KRATOCHVÍLOVÁ 2016, 26.

140 PEŠINA 1958, 84, 86; DVOŘÁKOVÁ/MERHAUTOVÁ 1958, 129, 143, 144; HULE 2009, 88, 99, 103; HULE 2013, 109, 130, 192-193, 211.

141 PEŠINA 1958, 69-71, 84-87; DVOŘÁKOVÁ/MERHAUTOVÁ 1958, 126, 129, 136-138, 141-145, 148; STEJSKAL 1984, 298, 300; SCHMIDT 1993, 147-149; ROYT 2002, 30; HULE 2009, 88, 91-96, 98-109, 114, 123, 128, 130; HULE 2013, 104-106, 109-111, 130-136, 182, 192-193, 204, 206-208, 211-212; KRATOCHVÍLOVÁ 2016, 26.

Kolem roku 1340 vyzdobila dílna strakonického cyklu také kostely v nedaleké Čkyni a Volyni. Kolem roku 1340 pravděpodobně žák prvního strakonického mistra vyhotovil malby v kostele sv. Jakuba Většího v Křeči. K žákům mistrů strakonického cyklu patřil také malíř Mikuláš, který před rokem 1336 vymaloval jižní kapli při chóru dominikánského klášterního chrámu sv. Václava v Opavě.¹⁴²

Vztah ke strakonickým malbám mají i další díla. Obrázkový kodex *Liber depictus* byl zhotoven před rokem 1350 a věnován nově založenému minoritskému klášteru v Českém Krumlově. Všech jeho 171 folií je oboustranně pokryto ilustracemi biblických příběhů, legend českých i cizích světců a kazatelských exempel. Zatímco první část kodexu, typologický cyklus Bible chudých, je dílem kreslíře vyškoleného asi v dílnách mistrů strakonického cyklu, titulní list s Madonou na půlměsíci a zbývající část kodexu (s výjimkou nepříliš povedených perokreseb na fol. 64r-75r) je dílem druhého velmi zručného, ale často chvatně pracujícího kreslíře, který byl pravděpodobně žákem kreslíře první části *Liber depictu* a upřednostňoval v líčení děje větší narativnost.¹⁴³ Velislavova bible vznikla v letech 1325-1349 pravděpodobně z podnětu pražského kanovníka a univerzitního mistra Velislava (působícího ve službách Jana Lucemburského a Karla IV.). Patří k nejrozsáhlejším obrazovým knihám středověku, neboť i po ztrátě několika listů obsahuje 747 ilustrací, zobrazujících různé partie Starého a Nového zákona, cyklus o Antikristovi, legendy o sv. Václavu a jiných světcích a řadu dalších námětů. Tvoří ji perokresby většinou jen spoře kolorované pestrými barvami, jimž někdy připadá i modelační funkce. Dílčí analogie ji pojí s obrázky v jihoněmeckých rukopisech (jako je např. Zrcadlo spásy z Weissenau z oblasti Bodamského jezera), úzké vztahy s českou deskovou a nástěnnou malbou (např. strakonickým christologickým cyklem z let 1320-1330, Ukřižováním v ambitu roudnického kláštera z doby kolem roku 1340 či vyšebrodským cyklem z doby před rokem 1350). Dále jsou tu rozvinuty i reminiscence na románský sloh. Rozdílná kvalita ilustrací prozrazuje práci více rukou.¹⁴⁴

Ani za Jana neutuchala obliba náhrobníků s vyobrazením zesnulých. To dokládají náhrobníky abatyše v arciděkanském kostele v Plzni, Rutharda a jeho ženy v Kolíně

142 STEJSKAL 1984, 300, 303; KRATOCHVÍLOVÁ 2016, 26.

143 MATĚJČEK/ŠÁMAL/RÝBA 1940; SCHMIDT/UNTERKIRCHER 1967; KUTAL 1972, 31; STEJSKAL 1984, 302; SCHMIDT 1993, 147; ROYT 2002, 30-31; HULE 2009, 118-121; HULE 2013, 134, 185-187, 202.

144 MATĚJČEK 1926; STEJSKAL 1970; STEJSKAL 1984, 308-309; ROYT 2002, 31; UHLÍŘ 2007; HULE 2009, 118, 123-124; HULE 2013, 185, 188.

(kolem roku 1325), Jistislava z Chlumu v Čáslavi, Hrona z Pacova v Pacově, Oty z Černovic v Černovičkách (1353) a řada dalších. Jsou mezi nimi díla dobré úrovně (plzeňský náhrobník), ale i práce vysloveně rustikální (čáslavský náhrobník).¹⁴⁵

Ve čtyřicátých letech 14. století, respektive kolem roku 1340, tedy v době, kdy kresebný sloh dospěl ke svému vrcholu, také vznikly malby v kostele sv. Jakuba ve Chvojně, kde se vedle běžných donátorských scén, zobrazení Panny Marie s dítětem a Pekla (?) objevuje v naší nástěnné malbě ojedinělý námět Ptolemaiovy sluneční soustavy. I přestože jejich autor/autoři čerpal/i podněty především z nejpřednějších děl českého malířství té doby, i ony dýchají lidovou naivitou.¹⁴⁶

K polovině 14. století pak zesilují v českém malířství italské tendence, projevující se větším pochopením pro plasticitu tvarů.¹⁴⁷

145 STEJSKAL 1984, 302.

146 PEŠINA 1958, 91; STEJSKAL 1984, 303-304; ROYT 2002, 30. K dataci maleb viz: PODLAHA 1908, 127; PODLAHA 1911, 84; PODLAHA 1912, 89; MATĚJČEK 1931, 263; PLACHÁ-GOLLEROVÁ 1934-1935, 30; -VL- 1942, 116; HONL 1943, 82; STEJSKAL 1958, 302, 304-305; MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1977, 555-556; HEJNA 1983, 426; STEJSKAL 1984, 303-304; VÁŇOVÁ 1990, 26, 126; VŠETEČKOVÁ 1999, 3-4, 36-39; VŠETEČKOVÁ 2011, 27, 103-106; KADAVÝ 2002, 1; ROYT 2002, 30; MIKULEC 2015, 35.

147 ROYT 2002, 32; KRATOCHVÍLOVÁ 2016, 27.

4. Nástěnné malby v kostele sv. Jakuba ve Chvojně

4.1 Zhodnocení dosavadních restaurování

V kostele sv. Jakuba ve Chvojně se nachází několik nástěnných maleb. Na severní stěně vítězného oblouku je v iluzivním rámu namalovaná trůnící Madona s dítětem a klečícím donátorem. V pásu vpravo od horního okraje rámu tohoto obrazu jsou vypodobněni tehdejší patroni kostela-sv. Jakub a Filip se dvěma klečícími donátory. Na severní stěně oblouku oddělujícího loď od západní části kostela je zobrazeno Peklo (?). Uprostřed mezi obrazy Madony s dítětem a Peklem (?) je na protější stěně lodi umístěn schematický výkres Ptolemaiovy sluneční soustavy.

Malby jsou namalované na velmi hrubé omítce, kterou překrývá bílá vápenná lička. Na té spočívá vlastní malba provedená technikou *secco*.¹⁴⁸

Jak vyplývá z dosavadního bádání, malby vznikly nejspíš ve čtyřicátých letech 14. století, respektive kolem roku 1340, a v neznámé době byly zamalovány. Roku 1904 byly odkryty a restaurovány vídeňským malířem a restaurátorem Theofilem Melicherem.¹⁴⁹ Z této doby se patrně nedochovaly žádné fotografie ani popis stavu maleb před restaurováním ani po něm, ale o Melicherovi se ví, že už předtím restauroval (mimojiné) i nástěnné malby na zámku a v minoritském kostele sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci (1898-1900) a v kostele sv. Jiljí i v ambitu kláštera augustiniánů kanovníků v Třeboni (1902-1904). A tam-v souladu s tehdejšími (historizujícím a romantizujícím) pojetím restaurování uměleckých památek-nezafixovanému originálu necitlivě zvýraznil kontury, čímž zakryl původní rukopis umělce, a potáhl celou malbu víceméně souvislou vrstvou retuší a přemaleb, které utlumily původní barevnost, potlačily modelaci barvou a dojem plastičnosti originálu a navíc pronikly tak hluboko do povrchu omítky, že nejdou odstranit bez poškození originálu. Inspiraci pro doplňky chybějících míst bral z jiných ikonograficky a stylově příbuzných nástěnných maleb, které tou dobou či předtím restauroval, a nijak je nevyznačoval. Některým postavám neváhal namalovat obličeje odpovídající estetice konce 19. století. Nezměněné pravděpodobně zůstávalo jen kompoziční schéma obrazu.¹⁵⁰ Dá se očekávat, že ani u chvojenských maleb Melicher nepostupoval jinak.

148 KADAVÝ 2002, 2.

149 NACHTMANNOVÁ 2018, 20; SOA Praha, Ústřední ředitelství Hohenberských statků Benešov, ič. 224, Přestavba kostela ve Chvojně, kart. 84.

150 KRČÁLOVÁ 1958, 231-232; KRČÁLOVÁ 1958, 268; VRCHOTOVÁ 2012, 5, 30-32, 36, 37, 42-45, 48, 54,55, 60; VYŠOHLÍDOVÁ 2011, 51, 52, 74.

Tento předpoklad potvrzuje i popis maleb, pořízený B. Slánským roku 1950. Konstatoval v něm, že téměř celý obraz Pekla (od horní části až po kolena figur) a dolní třetina obrazu Madony s dítětem jsou malovány na nové omítce. Zbývající část tohoto obrazu a obraz sv. Jakuba a Filipa se dvěma donátory jsou zase tak silně přemalovány, že se nepodařilo najít původní barvu ani na nejmenší ploše.¹⁵¹

Roku 1953 byly malby citlivě opravovány/konzervovány akademickým malířem a restaurátorem Františkem Fišerem z Prahy, ale protože už roku 1955 červená barva opět opadávala a prosvítal bílý podklad, musely být opraveny znovu.¹⁵² O povaze těchto oprav nejsme informováni.

Roku 2002 byl restaurováním maleb pověřen akademický malíř Milan Kadavý. Ten při dokumentování stavu maleb před restaurováním zjistil, že některé partie, především u námětu Pekla a Panny Marie, jsou, jak už zaznamenal roku 1950 B. Slánský, úplně nové (rekonstrukční), jiné (zejména postavy sv. Jakuba a Filipa) jsou pokryty špatně rozpustnými souvislými retušemi a přemalbami, jejichž sejmutím by došlo ke značné změně současného charakteru maleb, a tak malby jen povrchově očistil, vytmelil a zafixoval. Na rozdíl od Slánského se mu ale podařilo najít místy původní barevnou vrstvu (na tváři donátora u Madony, na šatu sv. Jakuba a na noze zatracence v Pekle).¹⁵³

Mezi jednotlivými restaurováními i po nich byly malby několikrát vyfoceny: 1908, 1911 a 1912 A. Podlahou,¹⁵⁴ 1928-1932 E. Pochem,¹⁵⁵ 1943 I. Honlem (první nám známá fotografie chvojenské Ptolemaiovy sluneční soustavy),¹⁵⁶ 1958 K. Stejskalem,¹⁵⁷ 1987 V. Razímem,¹⁵⁸ 1990 L. Váňovou,¹⁵⁹ 1999 a 2011 Z. Všetečkovou¹⁶⁰ a 2002 M. Kadavým.¹⁶¹

Vzájemným porovnáním fotek docházíme k závěru, že se malby od prvního restaurování maleb roku 1904 nijak výrazně nezměnily. Porovnáme-li podobným způsobem

151 SLÁNSKÝ 1950, nepag.; STEJSKAL 1958, 303, 306.

152 NACHTMANNOVÁ 2018, 25; Archiv NPÚ ÚOPSČ v Praze, složka Chvojen; Římskokatolická farnost Benešov, Liber memorabilium II, nepag.; [https://cs.wikipedia.org/wiki/František_Fiшер_\(malíř\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/František_Fiшер_(malíř)).

153 KADAVÝ 2002.

154 PODLAHA 1908, s. 128; PODLAHA 1911, obr. 124 a 125; PODLAHA 1912, obr. 124 a 125.

155 Foto sbírka Generálního ředitelství Národního památkového ústavu v Praze, ič. N13 476, N13 477 a N13 479; NACHTMANNOVÁ 2018, obr. 43-45.

156 HONL 1943, s. 82.

157 STEJSKAL 1958, obr. 190 a 191.

158 Foto sbírka Národního památkového ústavu územního odborného pracoviště středních Čech; NACHTMANNOVÁ 2018, obr. 78-80.

159 VÁŇOVÁ 1990, obr. 96 a 97.

160 VŠETEČKOVÁ 1999, 36-39; VŠETEČKOVÁ 2011, 103-106.

161 KADAVÝ 2002.

zhodnocení maleb jednotlivými kunsthistoriky, zjišťujeme, že si rovněž navzájem neodporují, spíš na sebe navazují a postupně se doplňují. Můžeme snad tedy říct, že současná podoba maleb víceméně odpovídá jejich stavu po restaurování roku 1904 Theofilem Melicherem.

Je jasné, že už před Melicherem musely být malby ve špatném stavu. V přízemních partiích obrazu Madony má omítka dodnes snahu vlivem vztlínající vlhkosti odpadávat. Kostel měl rovněž v minulosti věčně rozbitou střechu, takže do něj často zatékalo.

A tak jsou dnes, jak už bylo napsáno, téměř celý obraz Pekla? (od horní části až po kolena figur) a dolní třetina obrazu Madony s dítětem malovány na nové omítce a zbývající část tohoto obrazu a obraz sv. Jakuba a Filipa se dvěma donátory silně přemalovány. To samozřejmě značně ztěžuje učinit si o chvojenských malbách bezpečný úsudek.

4.2 Madona s dítětem a donátorem

Na severní stěně vítězného oblouku je v iluzivním širokém karmínově zbarveném obdélném rámu na jednoduchém bílém pozadí téměř v životní velikosti namalovaná sedící Madona s dítětem, korunovaná dvěma anděly.¹⁶² Přes spodní červenohnědý šat se zdobným límečkem má přehozen bílý plášť, pod krkem sepnutý buď gestem pravé ruky nebo sponou, které se pravou rukou dotýká, což u lokte vytváří na drapérii klínovitě se sbíhající záhyby. Od lokte plášť na této straně volně splývá na zem. Na předloktí levé ruky drží Madona Ježíška (s tmavě okrovými vlásky a o něco světlejším nimbem), s nímž si vyměňuje pohledy. Dítě má v levé ruce knihu a dvěma prsty pravice žehná. Oděno je do červenohnědé spodní a bílé svrchní tuniky. Zpod svrchní tuniky, řasené svislými paralelními záhyby, mu vykukuje levé chodidlo. Od levého předloktí přechází Madonina drapérie na její levé koleno, kde je zvlášť v(e značně přemalovaných) dolních partiích místy poněkud nepřírozně poskládaná. Jak je uspořádána drapérie na druhém koleně nevíme, klečí před ním donátor. Zpod šatu vyčuhují špičky bot. S hlavy jí na ramena spadá dlouhá okrově žlutá rouška, podaná zájmu o hmoutnou strukturu látky. Dva andělé (s tmavě okrovými vlasy a o něco světlejšími nimby) snímající jí okrovou svatozář a kladoucí jí na hlavu o něco tmavší liliovitou korunu, jsou podáni symetricky z částečného profilu. Jejich bílá křídla se uprostřed překrývají a přesahují rám obrazu. V horních rozích jsou jejich těla, oděná

¹⁶² Zobrazení viz: PODLAHA 1911, obr. 124; STEJSKAL 1958, obr. 191; KADAVÝ 2002.

rovněž do červenohnědé spodní a bílé svrchní tuniky, částečně zakryta červenohnědými obláčky, majícími po vnějším obvodu ostré výčnělky/hroty. Výrazně kresebný charakter malby pravděpodobně souvisí s novodobou Melicherovou přemalbou.

Obraz Madony s dítětem se ještě hodně opírá o románské předlohy. Vychází z byzantského typu mariánského obrazu zvaného Hodégétrie (Vůdkyně na cestách),¹⁶³ který byl v románské době po západní Evropě šířen v četných variantách hojně napodobovanými byzantskými importy¹⁶⁴ a u nás je zastoupen na stránce 44 v Antifonáři sedleckém¹⁶⁵ z první poloviny 13. století. Z tohoto typu přebírá motiv trůnící Panny Marie (s rouškou na hlavě částečně připomínající plášť maforion,¹⁶⁶ ovšem bez hvězd), držící na levém předloktí v dvojité roucho oblečeného strnule vzpřímeného frontálně zobrazeného Ježíška, majícího v levici místo obvyklejšího svitku knihu¹⁶⁷ a pravicí žehnajícího, v hieratickém podání, kde ještě neexistuje (oproti gotice) důvěrnější vztah mezi matkou a dítětem, a obohacuje ho o postavy dvou andělů korunujících Pannu Marii na Královnu nebes (Regina coeli, Maestà),¹⁶⁸ motiv známý na Západě od 11. století (např. z dedikačního listu v Evangeliáři sv. Bernwarda z Hildesheimu¹⁶⁹ z doby kolem roku 1015) a u nás doložený v reliéfu v kostele sv. Jiří na Pražském hradě¹⁷⁰ z doby kolem roku 1225 a v nástěnné malbě Madony v děkanském kostele v Písku¹⁷¹ ze třetí čtvrtiny 13. století. Spojuje tak východní typ Hodégétrie se západním typem Reginy coeli, dominujícím na Západě ve vrcholném a pozdním středověku.¹⁷² Se všemi uváděnými díly má chvojen-
ský obraz společný i motiv orámování.

163 STEJSKAL 1958, 303. Madona typu Hodégétrie je nejreprezentativnější typ mariánského obrazu, uctíváný v kostele Hodegon v Konstantinopoli jako palladium Byzance až do zničení Konstantinopole Turky roku 1453. Vznik této ikony je spojen s legendou, podle níž se sv. Lukáš marně pokoušel namalovat Pannu Marii a teprve když se ona dotkla obrazu, její podoba se na něm objevila. Jedná se tak o obraz „rukou neutvořený“ (acheiropoiétos). Typ Hodégétrie má četné varianty, ale základem je stojící či trůnící Panna Marie, oblečená v plášti (maforion) zdobeném třemi hvězdami (symbolizujícími, že Panna Marie byla pannou před porodem, při porodu i po něm), na jejímž zpravidla levém boku sedí v chitónu oděný Kristus, pravicí žehnající a v druhé ruce držící svitek (logos), popřípadě knihu. KÜNSTLE 1928, 623, 627; KIRSCHBAUM 1971, col. 165 sqq; SCHILLER 1980, 22-24; BÄUMER/SCHEFFCZYK 1991, 220-222; ROYT 2006, 146, 201-202.

164 Např. byzantská slonovinová destička z 10.-12. století uložená dnes v dómu v Cáchách. STEJSKAL 1958, 303; KÜNSTLE 1928, 623; Zobrazení viz: KÜNSTLE 1928, obr. 357.

165 STEJSKAL 1958, 303; Zobrazení viz: KVĚT/MENCL 1948, obr. 79. K tématu blíže: ŠUBRTOVÁ 2011.

166 VŠETEČKOVÁ 1999, 37; VŠETEČKOVÁ 2011, 104.

167 Podobně jako je tomu u Ježíška neseného Madonou na malovaném okně z Flumsu (uloženém dnes v městském muzeu v Curychu) ze 12. století. STEJSKAL 1958, 303; Zobrazení viz: HAUTTMANN 1929, 677. Kniha v rukou Ježíška symbolizuje „knihu života“. ROYT 2006, 205.

168 Liliovitý tvar koruny poukazuje na čistotu Panny Marie. HALL 1991, 331; ROYT 2006, 206.

169 STEJSKAL 1958, 303; KÜNSTLE 1928, 570; Zobrazení viz: KÜNSTLE 1928, obr. 319.

170 STEJSKAL 1958, 303; Zobrazení viz: WIRTH 1931, obr. 30. K tématu blíže: HOMOLKA 1982, 79-81.

171 STEJSKAL 1958, 303; Zobrazení viz: WIRTH 1931, tab. II.

172 ROYT 2006, 205-206.

Z románských předloh vychází i motiv záhybů na drapérii u pravého lokte Madony, tvořených rovnými, klínovitě se sbíhajícími čarami (objevuje se např. na nástěnných malbách v Krtni¹⁷³ z první čtvrtiny 13. století i mnohem později, v iluminacích Brněnské právní knihy písaře Jana,¹⁷⁴ vzniklé po roce 1355), liliovitý tvar koruny Madony (běžný v románském i gotickém umění-viz např. koruna ležícího krále v pozdně románské skupině Ukřižování v kostele v saském Wechselburgu¹⁷⁵ či koruna andělů přijímajících duši mnicha v legendě o sv. Prokopovi v Liber depictu¹⁷⁶ ze čtyřicátých let 14. století), uzavřená kompozice, v níž jsou postavy svázány v jeden celek či trhaná, kostrbatá, spíše symbolicky působící gesta postav (s obdobou v tympanonu západního portálu farního kostela v Předklášteří u Tišnova¹⁷⁷ z doby před rokem 1250).

Zároveň ale obraz postrádá vzrušený patetický byzantinizující tón a ani tvar hlavy Madony už není byzantinizující.¹⁷⁸ Kresebné podání obrazu a neprokomponovaný, lahvovitý obrys těla Madony, vykazující zřetelnou podobnost s určitou skupinou gotických rustikálně pojatých rytých náhrobníků z první čtvrtiny 14. století (např. náhrobek Jistislava z Chlumu,¹⁷⁹ zazděný dnes v západní zdi sakristie děkanského kostela v Čáslavi, náhrobek Hrona z Pacova¹⁸⁰ v Pacově či Ruthardův náhrobek¹⁸¹ v děkanském kostele v Kolíně nad Labem) ho pak už s určitostí vřazují do vývoje našeho gotického malířství. Projevem rustikalizace, tj. zlidovění umění je vedle lahovitosti obrysu Madony i její dlouhá rouška, podaná bez zájmu o hmotnou strukturu látky, šikmo nakloněná postava Ježíška (s obdobami v soše Madony z okolí Strakonice z let 1220-1250 a Madony tuřanské z let 1240-1260, které mají i láhvi podobnou pyramidální kompozici)¹⁸² i charakter kresby, pro niž je příznačná deformace, tvarová nadsázka,

173 STEJSKAL 1958, 303; Zobrazení viz: VŠETEČKOVÁ 2011, 159-161. BĚLOHLÁVKOVÁ 2013, 72-75 ale malby datuje do čtvrté čtvrtiny 13. století.

174 STEJSKAL 1958, 304; FRIEDL 1955, 33, č. 37.

175 STEJSKAL 1958, 304, 306; Zobrazení viz: HAUTTMANN 1929, 559.

176 STEJSKAL 1958, 304, 306; Zobrazení viz: MATĚJČEK/ŠÁMAL/RÝBA 1940, 36, fol. 70.

177 STEJSKAL 1958, 304, 306; Zobrazení viz: KUTAL/LÍBAL/MATĚJČEK 1949, obr. 121.

178 STEJSKAL 1958, 304.

179 STEJSKAL 1958, 304, 306; STEJSKAL 1984, 302; CHARVÁT 1991, 69-74; UNGER 2006, 100; Zobrazení viz: BIRNBAUMOVÁ 1929, obr. 65.

180 STEJSKAL 1958, 304, 306; STEJSKAL 1984, 302; UNGER 2006, 100; Zobrazení viz: SOUKUP 1903, obr. 174.

181 STEJSKAL 1958, 304, 306; STEJSKAL 1984, 302; Zobrazení viz: WIRTH 1931, obr. 153.

182 STEJSKAL 1958, 305, 306; KUTAL 1954, 321; MUDRA 2006, 94; HODULÁKOVÁ 2016, 27, 32; Zobrazení viz: KUTAL 1954, 322 a 321.

Zatímco podle A. Kutala je šikmo nakloněná osa Ježíška výslednicí zkřížení typů Madony s frontálně a s diagonálně posazeným dítětem, A. Mudra tento motiv vysvětluje snahou napodobit kompozice severofrancouzských a mozánských Madon první třetiny 13. století (jako je např. Madona z Gassicourt), u nichž je Ježíšek usazen na levém stehně Panny Marie a jednou nohou se opírá o pravé

technická nejistota a rytimizace plochy.¹⁸³ Dokládají to četné analogie v lidovém umění 19. století.¹⁸⁴

Vzhledem k tomu, že tento obraz vyrůstá ještě z pozdně románského ikonografického a kompozičního schématu, je možné, je o něco starší, než ostatní obrazy v kostele,¹⁸⁵ ale reminiscence na románský sloh nacházíme v českém malířství první poloviny 14. století v hojném množství-např. na hradě pánů z Dubé House (kolem roku 1330), v kostele sv. Jakuba Většího v Křeči (kolem roku 1340), v kostele sv. Václava ve Žďáru u Blovic (před rokem 1350) či ve Velislavově bibli (1325-1349).¹⁸⁶ Není tak vyloučeno, že mohl vzniknout ve stejné době jako ostatní obrazy v kostele (tj. ve čtyřicátých letech 14. století, respektive kolem roku 1340) prací jiného umělce téže dílny.

Dole, v levé polovině obrazu klečí před Madonou donátor se světle okrovými vlasy, oblečený v dlouhé spodní olivově zelené roucho a dlouhý svrchní červenohnědý plášť, vepředu sepnutý jen v horní části (a podobný tomu, jaký má donátor poblíž sv. Jakuba). Fotografie A. Podlahy z roku 1911 a K. Stejskala z roku 1958¹⁸⁷ ale naznačují, že původně mohl být svrchní plášť mnohem kratší a obepínat jen horní polovinu těla (podobně jako je tomu u nejmladšího z donátorů). (Je také možné, že donátor je žena -vzhledem k absenci roušky na hlavě neprovdaná). Donátor u Madony je velmi podobný dvěma donátorům na dalším obraze, a tak se předpokládá, že byl namalován v téže době jako oni. V pravici drží nápisovou pásku, na níž je gotickou majuskulí provedený nápis: REGINA CELI ORA PRO ME (tj. královno nebes, pros za mě). Obdobný výjev lze najít i na pravé části vítězného oblouku v klášterním kostele minoritů v Jindřichově Hradci, kde donátor, klečící (s manželkou) u nohou Panny Marie (ze Zvěstování), drží nápisovou pásku, na níž stojí: ora pro nobis sta dei genitrix, tedy zkrácené znění ora pro nobis sancta Dei genitrix, tj. pros za nás, svatá rodičko Boží (kolem poloviny 14. století)¹⁸⁸ či na severní stěně hlavní lodi tohoto kostela, kde donátor, klečící ale tentokrát

stehno Panny Marie.

183 STEJSKAL 1958, 305, 306.

184 STEJSKAL 1958, 305, 306; Zobrazení viz: ŠOUREK 1945, obr. před s. 51; MRLIAN 1954, obr. 609; MELNIKOVÁ-PAPOUŠKOVÁ 1948, obr. 21.

185 To připouštěli PLACHÁ-GOLLEROVÁ 1934-1935, 30; STEJSKAL 1958, 302, 304-305; a částečně i VŠETEČKOVÁ 1999, 3-4, 36-39; VŠETEČKOVÁ 2011, 27, 103-106.

186 STEJSKAL 1984, 304, 309.

187 PODLAHA 1911, obr. 124; STEJSKAL 1958, obr. 191.

188 KRČÁLOVÁ 1958, 273; MIKULEC 2015, 14-15, 27-28, 45; Zobrazení viz: PEŠINA 1958, obr. 215.

u nohou sv. Tomáše, drží nápisovou pásku s textem: st thoma ora pro me (tj. sv. Tomáši, pros za mě) (kolem poloviny 14. století či šedesátá léta 14. století).¹⁸⁹

4.3 Sv. Jakub a sv. Filip se dvěma donátory

V pásu vpravo od horního okraje rámu obrazu Madony byl na bílém pozadí namalován druhý votivní obraz, na němž jsou v malém měřítku zobrazeni dva klečící donátoři, jak v prosebné modlitbě hledí vpravo na dva stojící značně větší patrony kostela-apoštoly sv. Jakuba a Filipa, kteří jsou k sobě natočení a patrně spolu konverzují.¹⁹⁰ Zatímco mladší z donátorů (zobrazený jako první zleva), s tmavě okrovými vlasy, oblečený v dlouhé spodní žlutě okrové roucho a krátký svrchní červenohnědý pláštík, obepínající jen horní polovinu těla, a obutý do tmavých špičatých bot, přivádí na provaze okrově zbarveného býčka a přináší v sepjatých dlaních naplněný košík-dary do ochrany, starší, s tmavě okrovými vlasy (bez tonzury, a přesto většinou označovaný za kněze), obutý rovněž do tmavých špičatých bot a oděný v dlouhé spodní olivově zelené roucho a o něco kratší svrchní červenohnědý plášť vepředu sepnutý jen v horní části a ozdobený výrazným bílým oblým límcem, drží v rukou nápisovou pásku, na níž se z celého nápisu, provedeného gotickou majuskulí a patrně označujícího jméno donátora, dochovala jen část: A?...IV?IVS.¹⁹¹ Oba apoštolové mají v rukou knihu a nápisovou pásku s uvedením svého jména: S IACOBUS a S PHILLIPPUS. Bezvousý sv. Jakub, se světle okrovými vlasy a o něco tmavší svatozáří, oblečený do dlouhého spodního olivově zeleného roucha a stejně dlouhého svrchního červenohnědého roucha s výrazným vysokým bílým límcem, drží knihu v levici před sebou, vousatý sv. Filip, se světle okrovými vlasy a taktéž s o něco tmavším nimbem, ošacený do dlouhého spodního tmavě hnědého roucha a stejně dlouhého svrchního červenohnědého roucha, má knihu (evangelií?) přiloženou k srdci. Oba jsou bosí. Postavy stojí či klečí na černou linkou jednoduše naznačeném rovinatém terénu.

V obraze se sv. Jakubem, Filipem a dvěma donátory, obdobě běžného typu soudobého votivního obrazu (s kompozičně nejbližší analogií v manželském páru Mathiase s Adlicou¹⁹² v prosbě klečícím před Kristem Trpítem v ambitu strakonickém z doby kolem roku 1340), se už oproti obrazu Madony dobový lineární sloh projevuje určitěji. Postavy jsou chápány samostatněji (jejich sepětí je naznačeno pouze pohledy a gesty),

189 KRČÁLOVÁ 1958, 274; MIKULEC 2015, 45; Zobrazení viz: PEŠINA 1958, obr. 222, 231.

190 Zobrazení viz: PODLAHA 1911, obr. 124; STEJSKAL 1958, obr. 190; KADAVÝ 2002.

191 Nápis ve své dnešní podobě zřejmě vznikly až při restaurování maleb.

192 STEJSKAL 1958, 304; Zobrazení viz: PEŠINA 1958, obr. 106.

pohybují se volněji a plynuleji, jsou přirozenější ve vyjádření okamžitých impulsů a jsou modelovány barvou (stejně jako tomu je v Pasionálu abatyše Kunhuty).¹⁹³ Vzájemným natočením štíhlých těl s poměrně malými hlavami, s oblými rameny, pažemi přitisknutými k tělu, gesty rukou a motivem knihy chvojenští apoštolové připomínají apoštoly sv. Jakuba a Filipa v kapitulní síni ve Strakonících z doby kolem roku 1320.¹⁹⁴ Lukovitým prohnutím zase řeholnice na titulním listu Pasionálu abatyše Kunhuty¹⁹⁵ z roku 1321, apoštoly na kruchtě kostela sv. Prokopa ve Strakonících¹⁹⁶ asi z doby kolem roku 1340 či Pannu Marii ze Zvěstování na fol. 2r v první části Liber depictu¹⁹⁷ z doby před rokem 1350. Členění drapérie na postavách apoštolů je výsledkem spojení dvou záhybových motivů-1) horizontálních půlkruhových záhybů na okrajích rouch běžných ve francouzských a středoevropských rukopisech první čtvrtiny 14. století a u nás doložených např. v Pasionálu abatyše Kunhuty¹⁹⁸ z let 1313-1321 (titulní list, fol. 8, 14, 22), u postav apoštolů v minoritském kostele v Jindřichově Hradci¹⁹⁹ z doby kolem roku 1350 či na kánonovém obraze Olomouckého misálu probošta Herforda²⁰⁰ iluminovaném před rokem 1366, a 2) vertikálních trubkovitých záhybů, obvyklých v našem sochařství kolem první čtvrtiny 14. století-najdeme je např. na soše sv. Bartoloměje z Horní Drkolné u Vyššího Brodu,²⁰¹ která je chvojenským apoštolům blízká i naivním výrazem a chaotickou ornamentalizací vlasů. Snaha po ornamentalizaci se projevuje u těchto postav i v provedení nimbů v podobě kruhů, jejichž vnitřní obvod tvoří obloučkovitě prohýbané linie. Podobné nimby nalezneme ve Vídeňské bibli chudých²⁰² z doby kolem roku 1320. Figury obou donátorů jsou ve srovnání s ostatními podobnými postavami (např. na titulním listě Pasionálu abatyše Kunhuty) značně jednodušší a schematictější. Svou typikou poněkud připomínají mladistvé postavy ve Velislavově bibli²⁰³ z let 1325-1349, v níž se také vyskytuje motiv kruhových ruměnců²⁰⁴ na tvářích (častý ale už v románském umění) a blízké obdoby

193 PLACHÁ-GOLLEROVÁ 1934-1935, 30; PEŠINA 1958, 105; STEJSKAL 1958, 305.

194 VŠETEČKOVÁ 1999, 37; VŠETEČKOVÁ 2011, 104; Zobrazení viz: HULE 2009, obr. 37.

195 Zobrazení viz: URBÁNKOVÁ/STEJSKAL 1975, fol. 1.

196 VŠETEČKOVÁ 1999, 37; VŠETEČKOVÁ 2011, 104; Zobrazení viz: HULE 2009, obr. 123.

197 Zobrazení viz: SCHMIDT 1993, obr. 3.

198 STEJSKAL 1958, 304; Zobrazení viz: URBÁNKOVÁ/STEJSKAL 1975.

199 STEJSKAL 1958, 304.

200 STEJSKAL 1958, 304; Zobrazení viz: FRIEDL 1955, obr. 9.

201 STEJSKAL 1958, 304; Zobrazení viz: DENKSTEIN/MATOUŠ 1953, obr. 1.

202 STEJSKAL 1958, 304, 306; Zobrazení viz: CORNELL 1925, obr. 2.

203 STEJSKAL 1958, 304.

204 STEJSKAL 1958, 304; Zobrazení viz: MATĚJČEK 1926, fol. 9, 18', 160'.

pro zobrazení býčka²⁰⁵). Typem všech obličejů (i toho Madonina), nejsou-li tedy výsledkem restaurování, je chvojenským malbám poměrně blízký Liber depictus z doby před rokem 1350.²⁰⁶ I na tomto obraze, ve srovnání s obrazem Madony slohově pokročilejším, je ale patrný určitý stupeň rustikalizace, projevující se zejména naivně vyjádřeným psychickým sepětím postav.²⁰⁷

Sv. Jakub Menší/Mladší byl syn Alfea (Mt 10,3) a jeho ženy Marie, bratr Šimona Zélóta a podle Marka bratr Páně (Mk 6,3, Gal. 1,19). Stal se prvním jeruzalémským biskupem. S jeho jménem se pojí apokryf Protoevangelium Jakubovo, které opěvuje svatost a panenství Panny Marie. Kolem roku 62 byl na příkaz jeruzalémského velekněze Annáše kamenován a následně ubit valchářskou tyčí u zdi jeruzalémského chrámu. Když umíral, modlil se za ty, kdo jej zabíjeli. Díky této shovívavosti se svými vrahy se stal patronem umírajících. Jeho relikvie byly uloženy nedaleko hrobu Panny Marie. Je zobrazován jako muž středního věku s vousatou tváří, který drží v ruce knihu a valchářskou tyč. Bývá zobrazován ve dvojici s apoštolem Filipem (oba mají společný svátek-tzv. Filipojakubská noc).²⁰⁸

Sv. Filip pocházel z Betsaidy, byl jako jeden z prvních povolán k následování Krista a byl prostředníkem mezi hladovějícím zástupem a Kristem při zázračném nasycení pěti tisíců na břehu Tiberiadského jezera (Jan 6,5-7). Podle Zlaté legendy nejprve hlásal evangelium u Skytů, kde strávil dvacet let. Poté ho prý pohané zajali a nutili obětovat bohu Martovi, ale zpod modly vylezla saň a zabila syna velekněze i dva rytíře a další lidi svým dechem přiotrávila. A tak Filip slíbil, že když pohané modlu zboří a postaví na jejím místě kříž, vzkřísí mrtvé a uzdraví nemocné, což se i stalo. Sani nato poručil odletět na poušť a odebral se kázat do Hieropole ve Frýgii. V osmdesátisedmi letech byl zajat pohany a ukřižován. Zobrazován je jako vousatý muž středního věku s knihou a tau-křížem v ruce.²⁰⁹

Apoštolové také bývají přisedícími při Posledním soudu.²¹⁰

205 STEJSKAL 1958, 304; Zobrazení viz: MATĚJČEK 1926, fol. 2' a 16.

206 VŠETEČKOVÁ 1999, 37; VŠETEČKOVÁ 2011, 104; Zobrazení viz: MATĚJČEK/ŠÁMAL/Ryba 1940, např. fol. 153.

207 STEJSKAL 1958, 305.

208 HALL 1991, 181; SCHAUBER/SCHINDLER 1997; ROYT 2006, 87.

209 HALL 1991, 137; BRAUNFELS 1992, 198-200; SCHAUBER/SCHINDLER 1997; ROYT 2006, 79.

210 HALL 1991, 363-364; ROYT 2006, 241.

Kdo jsou tři donátoři, klečící před sv. Jakubem, Filipem a Madonou, se zatím pokoušelo určit jen pár badatelů. A. Podlaha a -vl- tvrdili (aniž by to nějak zdůvodňovali), že donátor klečící poblíž sv. Jakuba je kněz. O zbývajících donátorech psali již jen jako o klečících postavách.²¹¹

K. Stejskal považoval tři klečící postavy, navzájem si prý podobné (a to i oblečením), za bratry rytíře Mareše ze Zvěřince, rytíře Heřmana z Chvojna a panoše Konráda z Chvojna, kteří měli snad už tehdy ke kostelu podací právo. Nejmladší z bratrů, namalovaný ještě jako chlapec, má být zobrazen při předávání desátku a dobytčete patronům kostela, nejstarší bratr klečí u nohou Madony a prostřední u nohou sv. Jakuba. Autorem či objednavatelem schématu Ptolemaiovy sluneční soustavy byl podle Stejskala člověk alespoň zběžně seznámený s astronomií, která tehdy byla součástí kněžského vzdělání a ještě před založením univerzity se jí vyučovalo na pražské kapitulní škole.²¹² Měli-li podací právo ke kostelu v letech 1362-1378 (i déle) bratři Mareš ze Zvěřince, Heřman z Chvojna a Konrád z Chvojna, dá se předpokládat, že jej mohli mít i předtím. Jakožto šlechtici (zvláště pak rytíři a panoši) by ale měli být, na rozdíl od měšťanů, oděni (pokud nejsou zároveň duchovními osobami, ženou či nejsou-li zpodobněni ještě v dětském věku) spíš ve zbroji a dokládat svůj urozený původ rodovým znakem.²¹³ Konrád z Chvojna, doložený prameny ve třicátých a čtyřicátých letech 14. století, ale také mohl být jejich otcem či jiným příbuzným, který mohl mít sourozence (z nichž jeden mohl být duchovním, nebyl-li jím on sám²¹⁴ či není-li na obraze zobrazen nám neznámý tehdejší chvojenský kněz, a druhý ženou) (a časem mohlo dojít k setření rodového znaku).

A. Hejna rozpoznal v donátorovi u sv. Jakuba na základě roucha kněze, a proto si myslel, že v době vzniku maleb mohl kostel spadat pod církevní vrchnost-řád křížovníků s červenou hvězdou (který měl v té době podací právo ke kostelu sv. Jana Křtitele v nedalekém městečku Václavicích, z nichž možná bylo sídlo na Chvojně podle Hejny koncem 12. století založeno, a pro který ve třicátých a čtyřicátých letech 14. století Konrád z Chvojna „pracoval“) nebo kapitolu Všech svatých na Pražském hradě (která

211 PODLAHA 1911, 84; PODLAHA 1912, 89, 92; -VL- 1942, 26, 116.

212 PEŠINA 1958, 105; STEJSKAL 1958, 303, 305; STEJSKAL 1984, 303, 304.

213 KRČÁLOVÁ 1958, 279.

214 Osobně si myslím, že na Konrádově pečeti (druhé zleva na listině) z roku 1333 není poloutrojčárí, nýbrž tlapatý kříž (a hvězda pod ním?). To ale může znamenat třeba jen to, že mu ho propůjčili, když řád křížovníků s červenou hvězdou tehdy ve sporu „zastupoval“, ne nutně to, že by byl členem řádu.

měla minimálně od roku 1352 podací právo ke kostelu sv. Václava ve Václavicích), případně řád johanitů (který měl ve svém majetku Lešany) či vyšehradskou kapitolu (která měla majetek v Žiňanech). Neměla-li tehdy ovšem podací právo ke kostelu po Benešovicích (dalších možných zakladatelích sídla na Chvojně, sídlících na Kono- pišti a vymřelých po meči počátkem 14. století) odnož jejich rodu páni z Dubé (či Šternberkové), případně někdo z rodu Vítkoviců, než se dostalo do rukou bratrům z Chvojna.²¹⁵ Kněze má charakterizovat tonzura a kněžské roucho. Chvojenský kněz sice tonzuru postrádá, ale o tu mohl přijít při restaurování. Zato jeho roucho připomíná, aspoň částečně, roucho kněze (oděného do bílé zeleně lemované alby, černé, podle Pešiny původně nepochybně červené kasule a bílého humerálu kolem krku) sloužícího mši u oltáře na nástěnném votivním obraze na severní stěně presbytáře kostela sv. Mikuláše v Kašperských Horách²¹⁶ z roku 1330. A výrazný bílý límeček mívají svatí a představitelé církve.²¹⁷ Je ale otázka, jestli by křižovník či johanita neměli mít spíš řádové roucho²¹⁸ a kanovníci kapitul kanovnícké roucho (a knížecí čapku na hlavě),²¹⁹ nekonají-li bohoslužbu. Také nevíme nic o tom, jestli křižovníci a johanité měli znalost Ptolemaiovy sluneční soustavy-pokud ne, museli by jí mít donátoři či autor maleb. Kostel sv. Jana Křtitele, k němuž měli minimálně do roku 1341 podací právo křižovníci s červenou hvězdou, dnes nestojí, byl snad zbořen za husitských válek. Zmizel beze stopy a archeologický výzkum, který by mohl jeho existenci dosvědčit, dosud neproběhl. Ve Václavicích dnes stojí jen kostel sv. Václava, k němuž měla minimálně od roku 1352 podací právo kapitul Všech svatých na Pražském hradě. Je tak možné, že ve Václavicích byl jen jeden kostel střídavě zasvěcený sv. Janu Křtiteli a sv. Václavovi, k němuž střídavě podávali faráře křižovníci s červenou hvězdou a kapitul Všech svatých na Pražském hradě.²²⁰ Neby-li li zbývajícími postavami vedle kněze? bratři z Chvojna, mohli jimi být-vzhledem k ošacení-nějácí měšťané z Václavic (které byly-vyjma let 1336-1341, kdy byly zastaveny jakémusi Oldřichovi původně snad

215 HEJNA 1983, 368-369, 426, 427.

216 PEŠINA 1958, 199-201; VYŠOHLÍDOVÁ 2011, 28; FAKTOR 2016, 82; Zobrazení viz: PEŠINA 1958, obr. 56, 57, 59.

217 Viz např. sv. Jakub ve Chvojně či URBÁNKOVÁ/STEJSKAL 1975, fol. 22b.

218 Viz obr.: MATĚJČEK/ŠÁMAL/Ryba 1940, fol. 71.

219 Viz obr.: MATĚJČEK/ŠÁMAL/Ryba 1940, fol. 70.

220 VLASÁK 1874, 54; PODLAHA 1908, 205; SEDLÁČEK 1909, 934; LOUNEK 1962, 89-96; BOHÁČ 1968, 61, 63; BOHÁČ 1969, 122; VNOUČKOVÁ 2015, 355; ZÁRUBA 2016, 107.

z Valdeka, následně ze (Zbořeného) Kostelce a z Týnce nad Sázavou-královským majetkem²²¹), z Benešova či Prahy.

Z. Všetečková dva donátory u sv. Jakuba a Filipa považovala za tehdejší majitele hradu Konopiště bratry Dobeše a Beneše z rodu Benešoviců, z nichž jeden (jednou je to Dobeš, podruhé Beneš) držící nápisovou pásku byl kanovníkem pražského kostela a mohl tak stát i za výběrem dalších dvou poměrně ojedinělých výjevů na stěnách kostela-Očistce a Ptolemaiovy sluneční soustavy, přičemž přítomnost Ptolemaiovy sluneční soustavy má svědčit o univerzitním vzdělání objednavatele. Takové vzdělání mohl mít podle Všetečkové i některý z majitelů tvrze stojící poblíž kostela.²²² Badatelé se ale domnívají, že Dobešův bratr či synovec Beneš (světská osoba) zemřel patrně už roku 1327 (čímž vymřel rod pomeči), a proto Dobeš (1294 arcijáhen královéhradecký, 1323-1343 kanovník vyšehradský a pražský, od roku 1344 děkan kapituly u sv. Víta) daroval hrad Konopiště (městečko Benešov a osm okolních vsí) svému příbuznému Zdeslavovi VII. ze Šternberka a sám (po) roce 1345 umírá.²²³ Podací právo ke kostelu ve Chvojně si ale Dobeš (a Beneš, pokud přece jen ještě žil) mohl(i) ponechat a až časem jej přenechat právě Zdeslavovi VII. ze Šternberka, jenž byl v letech 1337-†1343 přisedící u zemského soudu. Po něm zdědil Konopiště jeho nejmladší syn Zdeslav IX./Zdeněk. Ten byl otcem určen k duchovní dráze (stal se klerikem pražské diecéze), ale po otcově smrti si vše rozmyslel a zažádal si u papeže o dovolení se v budoucnu oženit, které roku 1349 dostal. Udělal pak světskou kariéru (1352-1360 byl dvorským sudím ve službách Karla IV.). Poté, co byl z úřadu propuštěn, se stáhl do ústraní, kde 1394 zemřel.²²⁴ (Obdrželi-li Šternberkové přece jen podací právo ke kostelu 1327, na malbách by mohl být snad zobrazen Zdeslav VII. se synem a neznámým knězem.) Podací právo ke kostelu ale mohl Dobeš (dříve či později) přenechat také pánům z Dubé, kteří byli odnoží Benešoviců a drželi tehdy mimojiné i krajinu u Bystřice. V té době by šlo o Ondřeje III. z Dubé (který byl 1337-†1361 nejvyšším zemským sudím) a jeho bratra Jana I. z Dubé. Ondřej III. z Dubé měl čtyři děti, z nichž nejstarší syn Ondřej IV. se narodil kolem roku 1320, následoval syn Václav I., dcera Anna a syn

221 LOUNEK 89-90; BOHÁČ 1969, 122; VNOUČKOVÁ 2015, 355; ZÁRUBA 2016, 107.

222 VŠETEČKOVÁ 1999, 3-4, 36-39; VŠETEČKOVÁ 2011, 27, 103-106.

223 DVORSKÝ 1907, 69-70, 102-103; SEDLÁČEK 1927, 30; BAČKOVSKÝ 1948, 155; MENCLOVÁ 1972, 313; MENCLOVÁ 1976, 447; BOHÁČ 1969, 127; BOHÁČ 1978, 96; DURDÍK 2000, 271-272; KOULA 2011, 57-58; VNOUČKOVÁ 2015, 88-89; KRAFT/HEŘMAN 2015, 21-22; ZÁRUBA 2016, 108, 110. Podle některých badatelů Dobeš, podle jiných Beneš měl také sestru.

224 DVORSKÝ 1907, 70; SEDLÁČEK 1927, 30; BAČKOVSKÝ 1948, 155; BOHÁČ 1969, 127; BOHÁČ 1978, 96; KOULA 2011, 56, 60, 62-63; KRAFT/HEŘMAN 2015, 22.

Beneš I., který si pak v letech 1367-1378 nedaleko Chvojna a hradu Kožlí nechal postavit (hradu Kožlí podobný) hrad Lešno (Líšno) a 1367-1376 měl podací právo ke kostelům v Nesvačilech a Okrouhlici.²²⁵ Snad i někteří z nich tedy mohli být donátory maleb. Dobeš mohl rovněž už tehdy darovat podací právo ke kostelu Konrádovi (a jeho bratrům) z Chvojna. Pokud tedy malby nevznikly dříve než ve čtyřicátých letech 14. století/v době kolem roku 1340, musel(i) by si Dobeš (a Beneš, žil-li ještě), chtěl(i)-li být na stěně kostela zobrazení, podací právo ke kostelu ve Chvojně ponechat a až časem jej předat Zdeslavovi VII. ze Šternberka, Ondřeji III. z Dubé či Konrádovi z Chvojna. Dobeš z Benešova by se v takovém případě sám nechal zpodobnit s Benešem a případnou svou neprovdanou příbuznou či některým ze svých nástupců. Dobeše s Benešem ale také mohl nechat zobrazit jejich nástupce, kterého s ním/nimi snad pojily přátelské vztahy. Dobeš z Benešova rovněž mohl být rádcem výše jmenovaných při volbě námětů maleb. Jeho nástupci také mohli mít svého duchovního, kterého se rozhodli nechat zvěčnit na stěnu kostela. Hejna zvažoval, že zakladatelem sídla na Chvojně mohl být i rod Vítkoviců. Donátory chvojenských maleb tak teoreticky mohli být i páni z Hradce z jedné větve rodu Vítkoviců, kteří tou dobou měli jedno ze svých sídel v Sedlčanech. V té době by šlo o Oldřicha III. z Hradce (1299-1349, českého šlechtice na dvoře Jana Lucemburského) a jeho děti-Jindřicha II. (narozeného na počátku dvacátých let 14. století, velitele vojska), Oldřicha IV., Menharta I. (*1329, od 1349 kanovníka kapituly Všech svatých na Pražském hradě) a Annu. Snad to mohl být někdo z nich, pravděpodobné se to ale nezdá. V úvahu by přicházeli i páni z Rožmberka z další větve rodu Vítkoviců, kteří sídlili v Českém Krumlově. Konkrétně by šlo o Petra I. z Rožmberka (1291-†1347, 1312-1319, 1325-1347 nejvyššího komorníka Českého království) a jeho děti-Jindřicha II. (*v první polovině dvacátých let 14. století, 1346 ale zemřel v bitvě u Kresčaku), Petra II. (1326-†1384, držitele několika významných kanonikátů od roku 1355 probošta kapituly Všech svatých na Pražském hradě), Jošta I. (který byl po otcově smrti až do roku 1351 nejvyšším komorníkem Českého království), Jana I., Oldřicha I. a dcery Mecelu, Annu a dceru neznámého jména.²²⁶ Obecně by pak ale mělo platit už řečené-příslušníci šlechty by měli být zobrazováni spíš

225 DVORSKÝ 1907, 33-35, 52; SEDLÁČEK 1927, 116; BOHÁČ 1969, 128; BOHÁČ 1978, 96, 97; VNOUČKOVÁ 2015, 89.

226 ŠIMŮNEK/LAVIČKA 2011, 20-22.

v (rytířské) zbroji (pokud tedy nejsou zároveň duchovními osobami, ženami či nejsou-li zpodobněni ještě v dětském věku) a s rodovým znakem,²²⁷ čímž se mají odlišovat od měšťanů.²²⁸ Toto pravidlo ale asi není železné, neboť například Petr I. z Rožmberka na Vyšebrodském oltáři (před 1350) sice rodový znak má, ovšem zbroj mu (snad i s ohledem na jeho přítomnost u výjevu Narození Páně) chybí.²²⁹

Pod postavou sv. Filipa je na zdi namalovaný 55 cm velký červený konsekrační kříž, na konci svých břevn se poněkud rozšiřující a vepsaný do dvou soustředných kružnic, na něž dosedá ještě druhý, menší „dvojitý“ křížek se dvěma stejně dlouhými příčnými břevny (z toho jedním položeným u paty křížku). Takto provedený kříž dosvědčuje původní zasvěcení kostela dvěma světcům. Obdobně řešený kříž najdeme i na nástěnné malbě v kostele sv. Mikuláše a Linharta v Dolních Slověnicích z konce 13. století.²³⁰ Další dva podobné červené kříže (ovšem bez „dvojitého“ křížku, se dvěma soustřednými kružnicemi dál od sebe a s křížem bez rozšiřujících se břevn) jsou na východní stěně chvojenského presbytáře po stranách hlavního oltáře. Ty by mohly pocházet z doby nějaké velké přestavby kostela (1870-1872, 1904), kdy už byl zasvěcen jen jednomu světcu.

4.4 Peklo či Očistec

Na severní stěně oblouku oddělujícího loď od západní části kostela je nad karmínově vyvedeným pásem v profilu zobrazena rozevřená zubatá okrově zbarvená tlama (mořského draka s hadím tělem) Leviathana (Ž 74, 13-14; Iz 27, 1; Jb 40, 25),²³¹ který má vyplazený jazyk a dští plameny. Tlama je naplněná devíti okrovými drobnými postavkami, zahalenými bederními rouškami, s rukama pozvednutýma nebo v jakýchsi gestech pokory? či modlitby?²³² před prsy.²³³

Právě tato gesta hříšníků vedla některé badatele, zejména pak Z. Všečekovou,²³⁴

227 Jak to vidíme např. u Oldřicha III. z Hradce na výjevu z legendy sv. Jiří v komnatě jindřichohradec-
kého hradu (1338). Zobrazení viz: VYŠOHLÍDOVÁ 2011, obr. 125.

228 Jakým má být např. Tomáš Svach příjmením Věrduňk klečící před sv. Tomášem na severní stěně
hlavní lodi klášterního kostela minoritů v Jindřichově Hradci (kolem poloviny 14. století). Zobrazení
viz: PEŠINA 1958, obr. 222, 231.

229 Zobrazení viz: ZBUZKOVÁ 2009, obr. 2.

230 Zobrazení viz: DIENSTBIER/FAKTOR 2015, 438.

231 HALL 1991, 345, 365; ROYT 2006, 242.

232 Tvrdí VŠETEČKOVÁ 1999, 3, 38; VŠETEČKOVÁ 2011, 27, 105. Mně se význam gest odhalit nepoda-
řilo.

233 Zobrazení viz: PODLAHA 1911, obr. 125; VŠETEČKOVÁ 1999, 36; KADAVÝ 2002.

k interpretaci výjevu jako Očistce, ale vzhledem k tomu, že 1) zobrazení Očistce v podobě tlamy pekelné bylo ve středověkém výtvarném umění (z důvodu přílišné podobnosti s Peklem, z něhož není návratu) raritní záležitostí-nalezneme ho např. ve vzdělávací literatuře o onom světě, encyklopedii Breviari d'Amor (sepsané a iluminované 1288-1292 františkánským mnichem Matfrém Ermengaudem a šířené v opisech ve 14. a 15. století po jižní Francii a Španělsku), a to ještě výlučně jen ve společnosti zbývajících tří stejně pojatých částí podsvětí (bývá na druhém místě po Předpeklí otců a před limbem nepokřtěných dětí a Peklem, přičemž plameny dšticí z tlamy Leviathana v Očistci jsou méně intenzivní než v Pekle)²³⁵ či v německém pozdně středověkém umění, kde bývá výhradně ve spojení s motivy spásy (jako je anděl, Ježíšek aj.)²³⁶ a protože 2) stejná gesta pokory? a modlitby?, jaká vidíme u provi- nilců ve Chvojně, se v umění objevují i u některých zatracenců v Pekle²³⁷ či do Pekla po Posledním soudu odváděných²³⁸, i u nepokřtěných dětí v limbu²³⁹, myslím si, že chvojenský výjev snad představuje Peklo.²⁴⁰

Zobrazení pekelné tlamy s postavami odsouzcenců je tak obdobou běžného schématu Pekla, jak se s ním setkáváme i jinde-například na nástěnných malbách v kostele Všech svatých v Kozohlodech (objednaných kolem roku 1340 členem řádu německých rytířů, kteří měli komendu v nedalekých Drobovicích) či v kostele Narození Panny Marie

234 PODLAHA 1911, 87; PODLAHA 1912, 92; -VL- 1942, 26, 116; VÁŇOVÁ 1990, 26; VŠETEČKOVÁ 1999, 3, 38; VŠETEČKOVÁ 2011, 27, 105.

235 BOROWSKA 2009, 317-320. Obrázky:

1) Breviari d'Amor (esp. F.v.XIV, fol. 187r, Nationalbibliothek St. Petersburg, kolem roku 1320). Zobrazení viz: BOROWSKA 2009, obr. 8.

2) Breviari d'Amor (Royal 19 C I, fol. 185v, British Library London, první čtvrtina 14. století). Zobrazení viz: www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=8564.

3) Breviari d'Amor (YT 31, fol. 250, British Library London, čtvrtá čtvrtina 14. století).

Zobrazení viz: www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=8117&CollID=58&NStart=31.

236 WEGMANN 2003.

237 Obrázky:

1) Očistec a Peklo-Bible Moralisee (Codex 1179, fol. 235, Österreichische Nationalbibliothek, kolem 1220). Zobrazení viz: BOROWSKA 2009, obr. 6.

2) Jeden z pekelných trestů-Breviari d'Amor (Royal 19 C I, fol. 122, British Library London, první čtvrtina 14. století). Zobrazení viz: www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=8564.

3) Předpeklí otců, Očistec, limbus nepokřtěných dětí a Peklo-Speculum humanae salvationis (GKS 79 2°, fol. 64, Königliche Bibliothek Kopenhagen, kolem 1430). Zobrazení viz: BOROWSKA 2009, obr. 9.

238 Obrázky: Peklo-kostel Všech svatých v Kozohlodech, kolem roku 1340. Zobrazení viz: VŠETEČKOVÁ 2011, 27.

239 Zobrazení viz: poznámka 232 obr. 3).

240 Čímž se přikláním k názoru většiny badatelů (PLACHÁ-GOLLEROVÁ 1934-1935, 30; PEŠINA 1958, 105; STEJSKAL 1958, 302, 303, 305; MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1977, 555; STEJSKAL 1984, 303; KADAVÝ 2002, 2.

v Pičíně (objednaných kolem roku 1340 Vilémem ze Strakonice pro tamější komendu johanitek).²⁴¹ Tam je však Peklo zpracováno narativněji a (zejména v případě Pičina i) žánrověji. V Kozohlodech se dochovalo Peklo v pravé části vítězného oblouku. Znázorňuje tlamu Leviathana plnou odsouzenců, k níž jsou dvěma d'ábly přiváděni další modlící se hříšníci (včetně rytíře-člena řádu). Bylo tak zřejmě původně součástí Posledního soudu, který asi pokrýval celý vítězný oblouk a jehož levou část patrně tvořil Ráj, do nějž mířili vyvolení. Pod Peklem umístěné Ukřižování poukazovalo na to, že Kristus smrtí na kříži přemohl následky prvotního hříchu Adama a Evy a dal tak naději na spásu hříšníkům, kteří se obrátili na pokání. Madona s dítětem, která snad byla zobrazena pod Rájem, mohla figurovat jako přímlovkyně u Krista při Posledním soudu. Proroci zachycení v medailonech na vnitřním pásu a po stranách vítězného oblouku druhý příchod Krista i události Posledního soudu předpovídali. Vítězný oblouk je tak v Kozohlodech pomyslnou branou, skrze níž mohou věřící dosáhnout věčného života.²⁴² V Pičíně Peklo v dolním pásu pravé části jižní stěny presbytáře završovalo částečně dochovaný Pašijový cyklus a představuje zřejmě znovunaplnění Pekla hříšníky poté, co odtud Kristus po své smrti vyvedl Adama, Evu, patriarchy, proroky, svaté a dobrého lotra Dismase. Předpokládá se, že tento námět měl literární předlohu v soudobých pašijových divadelních hrách, které byly patrně v prostředí johanitského kláštera známy a že maltézští rytíři je pánům ze Strakonice a dalším věřícím hráli zejména o Velikonocích, tedy v době, kdy se kajícím se hříšníkům odpouštěly tresty za hříchy a dávala se jim tak naděje na spasení.²⁴³

4.5 Ptolemaiova sluneční soustava

Na protější jižní stěně lodi je uprostřed mezi obrazy Madony s dítětem a Pekla hnědou kresbou zachycená geometrická kompozice, zobrazující systém nebeských sfér a oběhu planet kolem Země. Tvoří ji třináct dostředných kružnic, jejichž středem probíhá horizontála, po obou stranách ukončená hvězdou. V horní polovině výkresu jsou mezi jednotlivými kružnicemi vepsána gotickou minuskulí tato slova: orbis, aer, ~ zastupující

241 STEJSKAL 1958, 303; STEJSKAL 1984, 303.

242 STEJSKAL 1984, 303; VŠETEČKOVÁ 2011, 26, 152-158. Zobrazení viz: VŠETEČKOVÁ 2011, 27.

243 PEŠINA 1958, 94-95; MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1958, 263-265; STEJSKAL 1984, 303; VŠETEČKOVÁ 2011, 26-27, 223-227; DIENSTBIER/FAKTOR 2015, 440-441, 447-448, 450. Zobrazení viz: VŠETEČKOVÁ 2011, 225.

ignis, luna, mercurius, venus, sol, mars, jupiter, saturnus. V pruhu mezi druhou a třetí největší kružnicí a za jmény planet jsou rovněž umístěny hvězdy.²⁴⁴

Takovému typu zobrazení dnes říkáme Ptolemaiova sluneční soustava, ale stejným způsobem byl znázorňován už Aristotelův model světa,²⁴⁵ který byl u scholastických filozofů a teologů 13.-17. století základem jejich představy o kosmu, vyučované na fakultě artistické (v rámci hodin astronomie a geometrie, tj. dvou ze sedmery svobodných umění, a přírodní filozofie) a částečně i na fakultě teologické (při výkladu Bible a Sentencí Petra Lombardského) univerzit v Paříži, Oxfordu aj. Doplnili jej ještě o poznatky z jiných astronomických spisů (Ptolemaia, Sacrobosca aj.)²⁴⁶ a především ho

uvedli v soulad s tím, co se píše v Bibli.²⁴⁷ Podle scholastiků je tedy kosmos konečný, má sférický tvar a v jeho středu se nachází kulatá Země. Dělí se na dvě oblasti. Sublunární oblast, složená ze čtyř živlů (tj. sférických vrstev země, vody, vzduchu a ohně pohybujících se v neustálém přímočarém pohybu), je říší proměnlivosti, nedokonalosti, vzniku a zániku. Naproti tomu supralunární oblast, zahrnující prostor od sféry Měsíce až po okraj kosmu, se skládá z pátého, průzračného prvku éteru, který je dokonalejší než jsou pozemské živly. Nebeská tělesa se nacházejí na sférách z éteru, vložených do sebe, rovnoměrně se otáčejících a majících společný střed ve středu světa. Kosmos tak utvářejí soustředné a geocentrické sféry. Sedm sfér je vyhrazeno sedmi planetám (mezi něž se tehdy řadilo i Slunce a Měsíc) (zpravidla v pořadí Měsíc, Merkur, Venuše, Slunce, Mars, Jupiter a Saturn). Osmá sféra nese hvězdy, stálice. Za ní byl podle Aristotela už jen první nehybný hybatel.²⁴⁸ Protože ale podle Ptolemaia sféře stálic náleží vedle denního otáčení od východu k západu, které přísluší vždy poslední sféře,

244 Zobrazení viz: HONL 1943, 82; VŠETEČKOVÁ 1999, 39; KADAVÝ 2002.

245 Řecký filozof Aristotelés ze Stageiry (384-321 př. n. l.) představil svůj model světa ve spisech O nebi, Meteorologie, v osmé části Fyziky a dvanácté knize Metafyziky. K tématu podrobněji: ŠPELDA 2006, 93-124.

246 Řecký astronom Klaudios Ptolemaios (100?-170? n. l.) ve svém nejvýznamnějším spisu *Almagest*, shrnujícím dosavadní poznatky řecké astronomie, podal (oproti Aristotelově filozoficky zaměřenému) matematictější výklad kosmu. K tématu blíže: ŠPELDA 2006, 198-238.

Ptolemaiovův *Almagest* byl značně obtížné a rozsáhlé dílo, a proto na univerzitách vznikaly příručky, které měly studentům na univerzitě astronomickou teorii obsaženou v tomto spise vyložit přehledně a srozumitelně. Takovou příručkou byl např. Sacroboscův (†1236) krátký traktát *De sphaera*, spis *Theorica planetarum* neznámého autora ze druhé poloviny 13. století podrobněji pojednávající o pohybu planet či Alfosinské tabulky z let 1263-1272, vzniklé v Toledu na dvoře kastilského krále Alfonsa X. Učeného, obsahující tabulky nutné pro výpočet poloh nebeských těles. ŠPELDA 2008, 176-179, 180-183, 185-187.

247 ŠPELDA 2008, 174-176, 189, 200, 207.

248 ŠPELDA 2008, 200, 201, 206.

ještě jeden, precesní pohyb od západu k východu a poněvadž podle Aristotela může každé sféře náležet jen jeden vlastní pohyb, přidávali někteří scholastici za sféru stálic ještě jednu sféru, a to průhlednou a nenesoucí žádná tělesa. Takové pojetí nacházíme i v Hvězdářství krále Jana a v Dantově Božské komedii.²⁴⁹ Někteří pak patrně pod vlivem Alfonsinských tabulek evidovali ještě jeden pohyb sféry stálic zvaný trepidace, tj. oscilování po krátkém oblouku tam a zpět (ikdyž měla původně jen nahradit Ptolemaiovu koncepci precese) a tím obohatili model o další sféru.²⁵⁰ Tento astronomicko-filozofický popis sfér na okraji kosmu pak scholastičtí filozofové a teologové sladili s popisem nebe v Bibli, kde se uvádí, že Bůh při stvoření světa uspořádal nebesa takto: „I řekl Bůh: ‚Bud’ klenba (firmamentum) uprostřed vod a odděluj vody od vod!‘ Učinil klenbu a oddělil vody pod klenbou od vod nad klenbou. A stalo se tak. Klenbu nazval Bůh nebem (caelum) (Gn 1,6-8).“ Biblické firmamentum scholastici ztotožnili se sférou stálic.²⁵¹ Nad firmamentem se podle Bible musela nacházet voda. Scholastičtí autoři se zpočátku lišili v názorech na její skupenství, ale postupně se prosadila představa ledu, který byl kvůli své průzračnosti a tvrdosti často přirovnáván ke křišťálu. Deváté sféře se tak začalo říkat křišťálové nebe (coelum crystallinum).²⁵² Poslední pohyblivou sféru scholastikové nazývali první hybatel (primum mobile). První hybatel byl čistě kosmologický pojem, který nenesl žádný teologický význam. Je to poslední sféra, jejíž otáčení v periodě jednoho dne se přenáší do nitra celého kosmu a vyvolává denní otáčení celé oblohy. Její pohyb je ze všech sfér nejjednodušší, protože se otáčí pouze od východu k západu, zatímco všechny ostatní sféry vložené do ní mají vždy vlastní rotaci od západu k východu a současně sdílí s první sférou otáčení v periodě jednoho dne.²⁵³ Za desátou sférou, za hranicemi empirického kosmu se nachází skutečné teologické nebe-empyreum, tj. první, nejvyšší a nepohyblivé nebe složené z čistého

249 ŠPELDA 2008, 206, 207; Hvězdářství krále Jana (soubor astronomických textů z přelomu 14. a 15. století), 84, 121; Dante Alighieri, Božská komedie (1307-1321), Ráj XXVIII, 25-37, s. 524 et passim.

250 ŠPELDA 2008, 206. Např. to byli: Albert ze Saska (asi 1316-1390), In De caelo, lib.II, qu.6, fol.106ra; Pierre d’Ailly (1350-1420), Quaestiones 14, qu.2, fol.73v-74r; Gregor Reisch (asi 1470-1525), Margarita philosophica, lib.II, tract.I, cap.6-11.

251 ŠPELDA 2008, 208; G. Reisch, Margarita philosophica, lib.II, tract.I, cap.6-11; J. Sacrobosco, De sphaera, 77; Michael Scotus (1180-1235), Commentarius in Sphaeram, 282; Campanus z Novary (asi 1220-1296), Theorica planetarum, 208; Tomáš Akvinský (1225-1274), Summa theologiae, p.I, qu.68, art.1; aj.

252 ŠPELDA 2008, 208-209; M. Scotus, Commentarius in Sphaeram, 283; Campanus z Novary, Theorica planetarum, 182; Vincent z Beauvais (asi 1190-1264), Speculum naturale, lib.III, cap.98; aj.

253 ŠPELDA 2008, 209; P. d’Ailly, Quaestiones 14, qu.2, fol.73v; G. Reisch, Margarita philosophica, lib.VII, tract.I, cap.9; aj.

ohně, v němž přebývají Bůh (Stvořitel kosmu), andělé, svatí a blažení.²⁵⁴ Ti ze scholastiků, kteří pohyb zvaný trepidace neuznávali, za osmou sféru stálic (firmamentum) umístovali už jen jednu sféru, která představovala křišťálové nebe a primum mobile zároveň a za ní empyreum.²⁵⁵ Takové pojetí nalézáme i ve Chvojně nebo například na nástěnné malbě, kterou namaloval neznámý malíř snad na počátku či v první polovině 14. století v pražském patricijském domě v Jilské ulici č. 16, o kterém se předpokládá, že mohl patřit vzdělanému muži, možná profesorovi na pražské univerzitě.²⁵⁶ Aristoteles se domníval, že příčiny otáčení nebeských sfér mohou být tři.

- 1) Přirozenost éteru vykonávat pravidelný kruhový pohyb.
- 2) Působení prvního nehybného hybatele, který je nejvyšším dobrem, prvním a nejlepším jsoucnem a také bohem, nacházejícím se za okrajem kosmu. Sféru stálic uvádí do pohybu svou existencí, tím, že na svět působí jako nedosažitelný vzor (dokonale blaženého života, naplněného myšlením sebe sama). Hvězdná sféra a po ní i další sféry se tento ideál snaží napodobit svým rovnoměrným otáčením, protože pro Řeky byl kinetickým ekvivalentem blaženého myšlení sebe sama rovnoměrný pohyb v kruhu.
- 3) Touha duše sféry po inteligenci, duchovní substanci, která je od sféry oddělená a pohyb vyvolává.²⁵⁷ Scholastikové ztotožnili prvního nehybného hybatele s křesťanským Bohem.²⁵⁸ Ten by přirozeně mohl pohybovat nebeskými sférami sám, ale rozhodl se tento úkol svěřit duchovním entitám označovaným jako inteligence či andělé.²⁵⁹ Nejdokonalejším tělesem v kosmu je primum mobile, které se nachází nejbližší Bohu a pohybuje se nejjednodušším a dokonalým pohybem. Hned po této první sféře je nejdůležitějším tělesem v kosmu Slunce, protože je zdrojem světla, které ve scholastické světelné metafyzice hrálo důležitou roli. Slunce sídlí ve středu planetárních drah, aby mohlo působit a vrhat

254 ŠPELDA 2008, 209-210; Hvězdářství krále Jana, 84; P. d' Ailly, *Ymago mundi*, cap.1; T. Akvinský, *Super II Sententiarum*, lib.II, dist.2, qu.2, a.1; C. z Novary, *Theorica planetarum*, 182; aj.

255 Např. Bonaventura (1221-1274), *Breviloquium*, s. 114-115/lat. text s. 310-311.

256 NOVÁK 1993, 20, 21; VŠETEČKOVÁ 1999, 3, 38; VŠETEČKOVÁ 2011, 27, 106; Zobrazení viz: NOVÁK 1993, 21.

257 ŠPELDA 2008, 212-213.

258 Bůh stvořil svět v číselných poměrech. Proto bývá v malířství zobrazován jako architekt či geometr, tvořící v souladu s pythagorejskou geometrií pomocí kružidla celý svět-jak o tom svědčí např. miniatúra v *Bible Moralisée* (Codex Vindobonensis, kolem 1220-1230). ROYT 1998, 8.

259 ŠPELDA 2008, 213; Bonaventura, *In Sent.*, lib.II, dist.14, p.I, a.3, q.2; T. Akvinský, *Responsiones*, a.2, a.4; Mikuláš Oresme (asi 1320-1382), *Livre du ciel*, lib.II, cap.2, fol.70a-71b, s.284-288; aj.

světlo nahoru i dolů.²⁶⁰ Země, nejtěžší prvek v kosmu, a proto nashromážděný kolem středu světa, je oblastí nejméně vzdálenou od Boha, je tedy jen nečistou usazeninou na dně světa, oblastí pomíjivosti a nedokonalosti, místem pokušení, hříchu,²⁶¹ omylu a čekání na Poslední soud a v jejím nitru sídlí Peklo.²⁶²

Metafyzikou světa, která podávala originální výklad podstaty světa, se zabýval ve 13. století například slezský filozof a přírodovědec Witelmo (kolem 1230–před 1314), autor spisu *Optika/Perspektiva* (1273). Ten základní východiska své práce převzal z Grossetestova traktátu *De Luce*, v němž Grosseteste popisuje vznik světa poněkud připomínající teorii „velkého třesku“. Bůh stvořil svět stvořením světelného bodu. Toto expandující světlo vytvarovalo prvotní látku, vytvořilo prostor a expandovalo v podobě světelné sféry až do vyčerpání svých tvarovacích schopností. Touto mezí vyčerpání byla obloha. Od ní se světlo odrazilo a šířilo se dovnitř. Při svém zpětném dostředivém záření vytvořilo dalších devět sfér: sféru stálic, sedm sfér planet a sféru sublunární.

260 ŠPELDA 2008, 218; Jan Buridan (asi 1300-1358), *Super De caelo*, lib.II, qu.22, s.226; J. Buridan, In *Met.*, lib.XII, qu.12, fol.74ra; A. ze Saska, In *De caelo*, lib.II, qu.6, fol.105va; M. Oresme, *Livre du ciel*, lib.II, cap.23, fol.135d, s.510; aj.

261 Takto je Země pojednána např. i na celostr. miniaturách s námětem Vidění Krista sv. Benediktem a sv. Pavlem v rukopise Rogera z Walthamu (Hunter 231 (U.3.4.), s.85, University of Glasgow Library) z let 1325-1335 či v iluminované encyklopedii veškerého vědění *Omne Bonum* od Jamese Le Palmera (Royal 6 E VI/1, fol.16r, British Library London) z let 1360-1375. Objednavatelé rukopisů klečící po levé straně modelu kosmu prosí Krista, aby s nimi měl při Posledním soudu slitování. Zobrazení viz: <http://special.lib.gla.ac.uk/exhibns/month/june2>.

Země také může být rozdělena na tři tehdy známé kontinenty (Asii, Afriku a Evropu) symbolickým T (křížem spásy)-jako to vidíme např. na fol. 3v v rukopise *minority Jana z Udine Compilatio librorum historialium totius bibliae* (Cod. 5894, knihovna Západočeského muzea v Plzni) z doby kolem roku 1370. HLAVÁČKOVÁ 1998, 111; VŠETEČKOVÁ 2011, 106; Zobrazení viz: HLAVÁČKOVÁ 1998, obr. 73. Případně může sféry světa držet sám Spasitel, který smrtí na kříži přemohl následky prvotního hříchu Adama a Evy a dal tak naději na spasení kajícím se hříšníkům-tak tomu je např. na fresce *Pietra di Puccio d'Orvieto v Camposanto v Pise* (kolem 1350). ROYT 1998, 8.

262 ŠPELDA 2008, 217-220; *Bonaventura, Breviloquium*, s.265-268/lat. text s. 405-407; P. d'Ailly, *Ymagi mundi*, cap.4; aj.

Tak je Peklo zachyceno např. i

1) v encyklopedickém díle *Gossuina de Metz L'Image du Monde* z roku 1245, dochovaném v několika opisech[-obrázky Pekla: a) (Français 14964, fol. 117, Bibliothèque nationale de France Paris, 13. století), b) (Français 14970, fol. 48, Bibliothèque nationale de France Paris, 14. století), c) (Royal 19 A IX, fol. 149, British Library London, 1464) aj.],

BEYER DE RYKE 2003, 1266-1267; Zobrazení viz: a) <http://visualiseur.bnf.fr/ConsulterElementNum?O=IFN-07839313&E=JPEG&Deb=1&Fin=1&Param=C.,b> <http://visualiseur.bnf.fr/ConsulterElementNum?O=IFN-08100362&E=JPEG&Deb=36&Fin=36&Param=C.,c> <https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=5717&CollID=16&NStart...>,

2) v *Žaltáři Roberta de Lisle* (Arundel 83II, fol. 123v, British Library London) asi z roku 1310, SMITH 2003, 120; Zobrazení viz: <https://www.alamy.com/sphere-with-fifteen-circles...>

3) v *Dantově Božské komedii* z let 1307-1321 nebo 4) v *Hodinkách Nevilla z Hornby* (Egerton 2781, fol. 1v, British Library London) cca z let 1340-1350, kde se objevuje i motiv Padlých andělů, měnících se při pádu z nebe v ďábly, kteří budou mučit zatracené v Pekle (zde v podobě pevnosti) v nitru Země. SMITH 2003, 120; Zobrazení viz: <https://www.bl.uk/collection-items/the-neville-of-hornby....>

V sublunární sféře vznikly interferencí čtyři živly a uprostřed Země, když se světlo navrátilo tam, odkud začalo rozpínat prostor a obdarovávat jej vlastnostmi, odkud začalo vytvářet svět. Knižní, nástěnné i deskové malířství transparentní gotiky 13. a 14. století se pak snažilo toto magické, prozařující světlo, podstatu světa, iluzivně zobrazit pomocí splývavé modelace, jejíž principy jsou následující: Používá se bílého podkladu, na němž se barva projeví nejvýrazněji. Barva, tj. světlo zhmotněné v méně propustném prostředí dělá jej barevným, světlo v transparentním prostředí činí jej zářivým a nehmotným a jemnými valerovými přechody tahů štetce je docíleno objemovosti. Žaltáře Roberta de Lisle a anglické královny Marie, rukopisy pařížského mistra Honoré a ještě celá spousta ranějších anglofrancouzských rukopisů (např. Ingeborg-Psalter) zahájily řadu malířských projevů, v nichž tato tendence stále výrazněji sílila. Vrcholným dílem tohoto směru v Čechách pak byl Pasionál abatyše Kunhuty, s nímž mají chvojenské malby analogie právě v oblasti použité modelace. Witelovo dílo Optika/Perspektiva bylo hlavní příručkou geometrie na univerzitách až do 17. století. Do Čech se Witelovy teorie dostaly prostřednictvím samotného Witela, který je v sedmdesátých letech 13. století krátce vyučoval v pražské katedrální škole a i zde si získaly na dlouhou dobu velkou oblibu.²⁶³

V Čechách se scholastickými spisy zprostředkovaný Aristotelův model světa vyučoval už ve 13. století v pražské katedrální škole (kde tedy mj. vyučoval i Witelo) a na vyšehradské kapitulní škole a v první polovině 14. století i v řádových generálních studiích augustiniánů, dominikánů a minoritů a na artistické (a částečně i na teologické fakultě) pražské univerzity. Na pražské katedrální škole při sv. Vítu a na vyšehradské kapitulní škole se tehdy vzdělávala většina českých kleriků domácího původu, studium ale nebylo odepřeno ani synům velmožů, pokud se hodlali věnovat církevní službě, či chlapcům z nižších společenských vrstev, s nimiž se počítalo pro církevní správu. V řádových generálních studiích augustiniánů, dominikánů a minoritů vychovávaly asi jen vlastní dorost. Augustiniánské studium při svatotomášském klášteře augustiniánů poustevníků na pražské Malé Straně vzniklo někdy na počátku 14. století (před polovinou 14. století již dosáhlo takové úrovně, že mohlo poskytnout profesory nově založené univerzitě). Ostatní generální studia, dominikánské (u sv. Klimenta na Starém Městě pražském)

²⁶³ NOVÁK 1993, 19-26; ECO 2007, 68-69; KRATOCHVÍL 2009, 366-367; COPLESTON 2016, 305-307.

a minoritské (u sv. Jakuba tamtéž), která rovněž spolupůsobila při vzniku univerzity, vznikla asi až v první polovině 14. století. (O obsahu výuky na jiných klášterních školách v Čechách nemáme informace.) Na artistické fakultě pražské univerzity, založené roku 1348, studovali zpočátku především cizinci. Vlastní činnost univerzity začala už roku 1347 výukou v pražských klášterech a v katedrálním chrámu sv. Víta na Pražském hradě. První profesory našla univerzita v pražské katedrální škole a v řádových školách a část jich do Prahy povolala z ciziny. Ještě bych dodala, že např. kanovníci pražské a vyšehradské kapituly, probošti, arcijáhni, scholastici (tj. představení katedrální a kapitulní školy) a osoby působící při zemském soudu, královští úředníci aj. bývali absolventy zahraničních univerzit.²⁶⁴

Ve Chvojně je Aristotelovský model světa se Zemí, místem pomíjivosti, pokušení, hříchu a čekání na Poslední soud, uprostřed a s empyreem, příbytkem Boha, andělů, svatých a po Posledním soudu i vykoupených, nejdál od ní namalován na jižní, tj. významově pozitivní²⁶⁵ stěně lodi (symbolu cesty Vykoupení) kostela. Vlevo od Aristotelovského modelu světa je na severní, negativní stěně oblouku oddělujícího loď od západní části kostela umístěno Peklo, kam se po Posledním soudu dostanou zavržení a které sídlí v nitru Země. Napravo od Aristotelovského modelu světa je na severní stěně vítězného oblouku (pomyslné bráně do věčného života²⁶⁶) zobrazen votivní obraz Madony s dítětem korunované anděly na Královnu nebes a s donátorem/donátorkou, který/á před ní klečí s prosbou, aby se za něj/ní při Posledním soudu přimluvila u Krista-Soudce, který bude po svém druhém příchodu na Zem soudit živé i mrtvé podle jejich činů zapsaných v knize života,²⁶⁷ kterou ještě malý Ježíšek drží v ruce. Karmínová barva oblak i rámu obrazu, barevně vyvažující zbarvení plamenů šlehajících z tlamy Leviathana, možná poukazuje na požár, kterým bude sežehnuta tvář Země při Posledním soudu.²⁶⁸ Může také symbolizovat utrpení Krista, který smrtí na kříži přemohl následky prvotního hříchu Adama a Evy a dal tak naději na spasení kajícím se hříšníkům, oheň, z něhož se empyreum či podle Grossetesta a Witela celé nebe skládá²⁶⁹ či světlo, potažmo Slunce, s nímž bývá Kristus ztotožňován. Takové pojetí nacházíme

264 KADLEC 1991, 109, 167, 168, 190-192; BLÁHOVÁ 1993, 27-32; KADLEC 1995, 135, 139; SVATOŠ 1995, 31-32, 35, 39, 68, 80; ŠMAHEL 1995, 101-104, 109-111, 114-116; KADLEC 1998, 183-185; BLÁHOVÁ 2002, 329-340; VANÍČEK 2002, 344; BOBKOVÁ 2003, 152-159.

265 SLIVKA 2004, 13-14, 16; VNOUČKOVÁ 2015, 111.

266 VŠETEČKOVÁ 2011, 157.

267 HALL 1991, 363; ROYT 2006, 239, 242.

268 ROYT 1998, 14.

269 ŠPELDA 2008, 210.

například na již zmiňovaných miniaturách (s námětem Vidění Krista sv. Benediktem a sv. Pavlem) v rukopise Rogera z Walthamu circa z let 1325-1335 a v *Omne bonum* Jamese Le Palmera z let 1360-1375 a objevuje se i v *Pasionálu* abatyše Kunhuty.²⁷⁰ Sféričnost oblak zase tento obraz vizuálně propojuje s Aristotelovským modelem světa. V pásu táhnoucím se vpravo od horního okraje rámu obrazu Madony je zčásti ještě na špaletě vítězného oblouku a zčásti už na stěně presbytáře (symbolu Ráje) namalován druhý votivní obraz, na němž jsou v malém měřítku zobrazeni dva klečící donátoři, jak v prosebné modlitbě hledí vpravo na dva stojící značně větší patrony kostela-apoštoly sv. Jakuba a sv. Filipa, kteří jsou zachyceni k sobě natočení při vzájemné konverzaci. Zatímco starší z donátorů, považovaný většinou badatelů za kněze, drží v rukou nápisovou pásku s částečně dochovaným nápisem „A?...IV?IVS“, označujícím snad jeho jméno, mladší z donátorů, zachycený ještě v dětském věku, přináší patronům kostela dary do ochrany. Apoštolové jsou rovněž přisedícími při Posledním soudu, i oni tedy mohou donátorům maleb odpomoci od Pekla, obzvláště pak sv. Jakub Menší, neboť má shovívavost i s vrahy. Sv. Filip vedle toho umí i křísit mrtvé a uzdravovat nemocné. Zobrazení Pekla ve Chvojně (nebo např. i v Pičíně a v Kozohlodech z doby kolem roku 1340) v podobě otevřené tlamy Leviathana, tehdy oblíbené divadelní kulisy, bylo inspirováno staročeskými divadelními hrami provozovanými v kostelech zejména o Velikonocích, kdy se hříšníkům po pokání a vyznání hříchů odpouštěly tresty za hříchy a dávala se jim tak naděje na spasení. Cesta ke spáse mohla vést přes upřímné pokání a dobré skutky prokázané potřebným během života, dodržování desatera přikázání, sedmi skutků milosrdenství, sedmi svátostí a osmera blahoslavenství.²⁷¹

270 STEJSKAL 1984, 295; VANÍČEK 2002, 566.

271 VŠETEČKOVÁ 2011, 27, 105-106.

Závěr

Má bakalářská práce se zabývala nástěnnými malbami v kostele sv. Jakuba ve Chvojně, které bývají datovány do čtyřicátých let 14. století. Malby byly nejprve představeny na pozadí umělecko-historického kontextu dobového malířství v Čechách. Poněvadž byly v průběhu staletí několikrát (a ne vždy s citem) restaurovány, bylo součástí práce i zhodnocení jednotlivých restaurování. Poté následoval formální, ikonografický a ikonologický rozbor maleb. Jednotlivé náměty Madony s dítětem a donátorem, sv. Jakuba a sv. Filipa se dvěma donátory, Pekla a Ptolemaiovy sluneční soustavy spolu, jak se ukázalo, vytvářely pozoruhodný významový celek. Jestli se podařilo najít i donátory těchto maleb, si ale jistá nejsem.

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny vydané:

AČ 31-Gustav FRIEDRICH (ed.): Archiv český 31. Praha 1921

AČ 35-Gustav FRIEDRICH (ed.): Archiv český 35. Praha 1935

LC I/1-Francisci Antoni TINGL (ed.): Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim I/1. Praha 1867

LC I/2-Josef EMLER (ed.): Libri confirmationum ad beneficia ad ecclesiastica Pragensem per archidioecesim I/2. Praha 1874

LC IIII-IV-Josef EMLER (ed.): Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim III-IV. Praha 1879

LC VII-Josef EMLER (ed.): Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim VII. Praha 1886

LE I-Clemens BOROVIČ (ed.): Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber I. Praha 1873

LE V-Clemens BOROVIČ (ed.): Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber V. Praha 1889

LE VI-Antonín PODLAHA (ed.): Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber VI. Praha 1927

RBM IV-Josef EMLER (ed.): Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. Praha 1892

RDP-Václav Vladivoj TOMEK (ed.): Registra decimarum papalium. Praha 1873

RT I-Josef EMLER (ed.): Reliquiae tabularum terrae I. Praha 1870

RT vet.-František DVORSKÝ/Josef EMLER (ed.): Reliquiae tabularum terrae citationum vetutissimae. Praha 1868

SA III-Ferdinand TADRA (ed.): Soudní akta konsistoře pražské III. Praha 1896

Prameny nevydané:

Archiv Národního památkového ústavu územního odborného pracoviště středních Čech v Praze:

KADAVÝ 2002-Milan KADAVÝ: Restaurátorská zpráva. Kostel sv. Jakuba Chvojen. Nástěnné malby. Praha 2002 (Sign. RD 3480)

NACHTMANNOVÁ 2018-Alena NACHTMANNOVÁ: Chvojen-kostel sv. Jakuba. Archivní rešerše. Praha 2018 (Sign. O 444)

Foto sbírka Generálního ředitelství Národního památkového ústavu v Praze:

Gotická nástěnná malba-Trůnící Madona-na sev. zdi presbytáře, 1928-1932, E. Poche, i.č. N13. 479

Gotická nástěnná malba-sv. Filip a Jakub s klečícími donátory-na sev. zdi presbytáře, 1928-1932, E. Poche, i.č. N13. 477

Nástěnná malba Očistec, 1928-1932, E. Poche, i.č. N13. 476

Foto sbírka Národního památkového ústavu územního odborného pracoviště středních Čech:

Nástěnné malby na severní stěně kněžiště, 1987, V. Razím

Nástěnná malba-Očistec, 1987, V. Razím

Nástěnná malba-Ptolemaiova sluneční soustava, 1987, V. Razím

Římskokatolická farnost Benešov:

Liber memorabilium II (kniha je v současnosti uložena v Muzeu Podblanicka)

Státní oblastní archiv Praha:

Ústřední ředitelství Hohenberských statků Benešov: ič. 224, Přestavba kostela ve Chvojně, kart. 84

Literatura:

Seznam zkratk často citované literatury:

Albert ze Saska-In De caelo=Questiones....mundo.

Bonaventura-In Sent.=Commentaria....Lombardi.

Jan Buridan-In Met.=In Metaphysicen....quaestiones.

Jan Buridan-Super De caelo=Quaestiones....mundo.

Mikuláš Oresme-Livre du ciel=Le Livre du ciel et du monde.

Pierre d'Ailly-Quaestiones 14=Quaestiones...XIII.

Tomáš Akvinský-Super II Sent.=Scriptum Sententiis.....Lombardi.

ALBERT ZE SASKA 1518-Albert ze Saska: Questiones in tres libros de caelo et de mundo. In: Questiones et decisiones physiques insignium virorum. Parisiis 1518

- BAČKOVSKÝ 1948-Rudolf BAČKOVSKÝ: Bývalá česká šlechta předbělohorská i pobělohorská na svých sídlech v Čechách a na Moravě a ve svých znacích. Praha 1948
- BÄUMER/SCHEFFCZYK 1991-Remigius BÄUMER/Leo SCHEFFCZYK: Marienlexikon III. St. Ottilien 1991
- BĚLOHLÁVEK 1985-Miloslav BĚLOHLÁVEK: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 4. Praha 1985
- BĚLOHLÁVKOVÁ 2013-Monika BĚLOHLÁVKOVÁ: Nástěnná malba 13. a 14. století v kostelech na území Velké Prahy. Bývalý kostel sv. Vavřince pod Petřínem a středověké kostely osad za hradbami Prahy (diplomová práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2013
- BENEŠOVSKÁ 2010-Klára BENEŠOVSKÁ (ed.): Královský sňatek: Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský-1310. Praha 2010
- BERANOVÁ/LUTOVSKÝ 2009-Magdalena BERANOVÁ/Michal LUTOVSKÝ: Slované v Čechách. Praha 2009
- BEYER DE RYKE 2003-Benoît BEYER DE RYKE: Le miroir du monde. In: Revue belge de Philologie et d'Histoire 81-4, 2003, 1243-1275
- BIRNBAUMOVÁ 1929-Alžběta BIRNBAUMOVÁ: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese čáslavském. Praha 1929
- BLÁHOVÁ 1993-Marie BLÁHOVÁ: Pražské školy předuniverzitního období. In: Škola a město (Documenta Pragensia 11), 1993, 26-39
- BLÁHOVÁ 2002-Marie BLÁHOVÁ: Školy a vzdělání v přemyslovských Čechách. In: Kultura edukacyjna na Górnym Ślasku, 2002, 324-348
- BOBKOVÁ/BARTLOVÁ 2003-Lenka BOBKOVÁ/Milena BARTLOVÁ: Velké dějiny zemí Koruny české Ivb. Praha 2003
- BOHÁČ 1968-Zdeněk BOHÁČ: Postup osídlení středního Povltaví podle stáří církevních staveb. In: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 9, 1968, 53-81
- BOHÁČ 1978-Zdeněk BOHÁČ: Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské. Praha 1978
- BONAVENTURA 1885-BONAVENTURA: Commentaria in quatuor libros Sententiarum Petri Lombardi. In: Bonaventura-Opera Omnia, sv. 2. Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1885
- BONAVENTURA 2004-BONAVENTURA: Breviloquium. Praha 2004

- BOROWSKA 2009-Monika BOROWSKA: Das Entfachen des Fegefeuers in der europäischen Miniatur des 13. Jahrhunderts. In: Umění LVII, 2009, 310-325
- BRAUNFELS 1992-Wolfgang BRAUNFELS (ed.): Lexikon der christlichen Ikonographie IV. Freiburg im Breisgau 1992
- CAMPANUS Z NOVARY 1971-Campanus z NOVARY: Theorica Planetarum. In: F. S. BENJAMIN/G. J. TOOMER: Campanus of Novara and Medieval Planetary Theory. Theorica planetarum. Madison-London 1971, 136-363
- COPLESTON 2016-Frederick COPLESTON: Dějiny filosofie II. Olomouc 2016
- CORNELL 1925-Henrik CORNELL: Biblia pauperum. Stockholm 1925
- ČTVERÁK/LUTOVSKÝ a kol. 2003-Vladimír ČTVERÁK/Michal LUTOVSKÝ: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha 2003
- DANTE ALIGHIERI 1958-Dante Alighieri: Božská komedie. Praha 1958
- DČVU I/1-Dějiny českého výtvarného umění I/1. Rudolf CHADRABA/Josef KRÁSA (ed.): Praha 1984
- DENKSTEIN/MATOUŠ 1953-Vladimír DENKSTEIN/František MATOUŠ: Jihočeská gotika. Praha 1953
- DIENSTBIER/FAKTOR 2015-Jan DIENSTBIER/Ondřej FAKTOR: Obrázky z pekla. In: Umění LXIII, 2015, 434-457
- DURDÍK 1976-Tomáš DURDÍK: Nástin vývoje hradů na Podblanicku a v dolním Posázaví. In: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 17, 1976, 117-137
- DURDÍK 2000-Tomáš DURDÍK: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha 2000
- DURDÍK/CHOTĚBOR 1973-Tomáš DURDÍK/Petr CHOTĚBOR: Povrchový průzkum hradu Kožlí. In: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 14, 1973, 97-111
- DURDÍK/KAŠPAR/ÚLOVEC 1997-Tomáš DURDÍK/Vojtěch KAŠPAR/Jiří ÚLOVEC: Povrchový průzkum hradu Zvěřince. In: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 37, 1997, 169-189
- DURDÍK/KAŠPAR/ÚLOVEC 2000-Tomáš DURDÍK/Vojtěch KAŠPAR/Jiří ÚLOVEC: Povrchový průzkum hradu Zvěřince. In: Castellologica bohemia 7, 2000, 75-92
- DURDÍK/SUŠICKÝ 2015-Tomáš DURDÍK/Viktor SUŠICKÝ: Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Střední Čechy. Praha 2015
- DVORSKÝ 1907-František DVORSKÝ: O starožitném panském rodě Benešoviců I. Brno 1907

DVOŘÁKOVÁ/MERHAUTOVÁ 1958-Vlasta DVOŘÁKOVÁ/Anežka MERHAUTOVÁ: Strakonice, bývalá komenda johanitů s kostelem sv. Prokopa. In: PEŠINA 1958, 126-149

ECO 2007-Umberto ECO: Umění a krása ve středověké estetice. Praha 2007

FAJT 1998-Jiří FAJT (ed.): Gotika v západních Čechách 1230-1530. Praha 1998

FRIEDL 1955-Antonín FRIEDL: Česká a moravská knižní malba XI.-XVI. století. Průvodce výstavou. Praha 1955

GREGOR REISCH 1508-Gregor REISCH: Margarita philosophica. Freiburgum 1508

HÁJEK/JIŘIČKO 1976-Jan HÁJEK/Pavel JIŘIČKO: Nástin sídelního vývoje benešovského okresu. In: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 17, 1976, 41-102

HALL 1991-James HALL: Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění. Praha 1991

HAUTTMANN 1929-Max HAUTTMANN: Propyläen Kunstgeschichte VI. Die Kunst des frühen Mittelalters. Berlin 1929

HEJNA 1983-Antonín HEJNA: Příspěvek ke studiu malých opevněných sídel doby přemyslovské v Čechách. In: Památky archeologické 74/2, 1983, 366-436

HLAVÁČKOVÁ 1998-Hana HLAVÁČKOVÁ: Rukopis Compilatio librorum historialium totius Bibliae minority Jana z Udine. In: FAJT 1998, 107-115

HOMOLKA 1982-Jaromír HOMOLKA: Trojdílný reliéf z kostela sv. Jiří na Pražském hradě. In: Jiří KUTHAN (ed.): Umění doby posledních Přemyslovců. Roztoky u Prahy 1982, 79-81

HONL 1943-Ivan HONL: Vzácná památka středověké kosmografie. In: Sborník České společnosti zeměpisné XLVIII, 1943, 82-83

HODULÁKOVÁ 2016-Barbora HODULÁKOVÁ: Vybrané sochy madon z období let 1150-1260 z českých sbírek (bakalářská práce na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci). Olomouc 2016

HULE 2009-Jan HULE: Nástěnné malby v bývalé johanitské komendě a kostele sv. Prokopa ve Strakonici (bakalářská práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2009

HULE 2013-Jan HULE: Annín, Kašperské Hory a Strakonice jako modelové příklady stylové orientace a kulturně historických okolností vzniku nástěnných maleb před polovinou 14. století na Prácheňsku (diplomová práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2013

- HVĚZDÁŘSTVÍ KRÁLE JANA 2004-Hvězdářství krále Jana. Alena ČERNÁ/Petr HADRAVA/
Alena HADRAVOVÁ/Martin STLUKA (eds.). Praha 2004
- HYZLER 1969-Josef HYZLER: Poznámky ke stavbě kostela sv. Filipa a Jakuba ve Velkém
Chvojně. In: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 10, 1969, 223-226
- CHARVÁT 1991-Petr CHARVÁT: Poslední gesto Jistislava z Chlumu. In: Sborník Společ-
nosti přátel starožitností 2, 1991, 69-74
- JAN BURIDAN 1942-Jan BURIDAN: Quaestiones super libris quattor De caelo et mundo.
Cambridge 1942
- JAN BURIDAN 1964-Jan BURIDAN: In Metaphysicen Aristotelis quaestiones. Frankfurt
am Main 1964
- JOHANNES SACROBOSCO 1949-Johannes SACROBOSCO: De Sphaera. In: Lynn THORN-
DIKE: The Sphere of Sacrobosco and Its Commentators. Chicago 1949, 76-117
- KABÁT/SLEPIČKA 1972-Josef KABÁT/Karel SLEPIČKA: Terénní průzkum pravěkých
a středověkých nemovitých památek v okrese Benešov. In: Výzkumy v Čechách 1969,
1972, 199-253
- KADLEC 1991-Jaroslav KADLEC: Přehled českých církevních dějin I. Praha 1991
- KADLEC 1995-Jaroslav KADLEC: Teologická fakulta. In: SVATOŠ 1995, 135-161
- KADLEC 1998-Jaroslav KADLEC: Teologie doby Karlovy. In: Teologické texty IX, 1998,
183-188
- KIBIC ml. 2003-Karel KIBIC ml.: Kostely v Přibyslavicích a Kozohlodech u Čáslavi. In:
Památky středních Čech 17, 2003, 16-27
- KIRSCHBAUM 1971-Engelbert KIRSCHBAUM: Lexikon der christlichen Ikonographie III.
Freiburg im Breisgau 1971
- KIRSCHBAUM 1972-Engelbert KIRSCHBAUM: Lexikon der christlichen Ikonographie IV.
Freiburg im Breisgau 1972
- KLÁPŠTĚ 2012-Jan KLÁPŠTĚ: Proměna českých zemí ve středověku. Praha 2012
- KOLÁŘ 1883-Martin KOLÁŘ: Příspěvky heraldicko-genealogické. In: Sborník historický
vydaný na oslavu desítiletého trvání Klubu historického v Praze, 1883, 104-109
- KOLMAČKOVÁ 2018-Tereza KOLMAČKOVÁ: Votivní dary vybraných katolických pout-
ních míst: Teoretická reflexe a analýza dochovaných příkladů (diplomová práce na Fi-
lozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2018

- KOULA 2011-Vít KOULA: Páni ze Šternberka. Od Divišovců ke Karlu IV. (bakalářská práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2011
- KRAFT/HEŘMAN 2015-Tomáš KRAFT/Jan HEŘMAN: Rod otců zakladatelů-Benešovi. In: Pod Bláníkem XIX (XLI), 2015, 21-24
- KRATOCHVÍL 2009-Zdeněk KRATOCHVÍL: Filozofie mezi mýtem a vědou. Praha 2009
- KRČÁLOVÁ 1958a-Jarmila KRČÁLOVÁ: Jindřichův Hradec, hradní komnata. In: PEŠINA 1958, 229-247
- KRČÁLOVÁ 1958b-Jarmila KRČÁLOVÁ: Jindřichův Hradec, kostel sv. Jana Křtitele. In: PEŠINA 1958, 266-282
- KÜNSTLE 1928-Karl KÜNSTLE: Ikonographie der christlichen Kunst I. Freiburg im Breisgau 1928
- KURKA 1915-Josef KURKA: Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecése litomyšlská. Praha 1915
- KUTAL 1954-Albert KUTAL: Tuřanská madona. In: Umění II, 1954, 318-326
- KUTAL 1972-Albert KUTAL: České gotické umění. Praha 1972
- KUTAL/LÍBAL/MATĚJČEK 1949-Albert KUTAL/Dobroslav LÍBAL/Antonín MATĚJČEK: České umění gotické I. Praha 1949
- LOUNEK 1962-Dalibor LOUNEK: Dvojí osídlení ve Václavicích? In: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 4, 1962, 89-96
- MALINA 2006-Jaroslav MALINA (ed.): Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropo-archeologické perspektivy. Brno 2006
- MATĚJČEK 1922-Antonín MATĚJČEK: Pasionál abatyše Kunhuty. Praha 1922
- MATĚJČEK 1926-Antonín MATĚJČEK: Velislavova bible a její místo ve vývoji knižní ilustrace gotické. Praha 1926
- MATĚJČEK 1931-Antonín MATĚJČEK: Gotické umění. Malířství. In: WIRTH 1931, 240-379
- MATĚJČEK/ŠÁMAL/RÝBA 1940-Antonín MATĚJČEK/Jindřich ŠÁMAL/Bohumil RÝBA: Legendy o českých patronech v obrázkové knize ze XIV. Století. Praha 1940
- MELNIKOVÁ-PAPOUŠKOVÁ 1948-Naděžda MELNIKOVÁ-PAPOUŠKOVÁ: Československé lidové výtvarnictví. Praha 1948
- MENCL 1962-Václav MENCL: Středověká architektura na střední Vltavě. In: Umění X, 1962, 217-247

- MENCL 1965-Václav MENCL: Panské tribuny v naší románské architektuře. In: Umění XIII, 1965, 29-62
- MENCLOVÁ 1972-Dobroslava MENCLOVÁ: České hrady I. Praha 1972
- MENCLOVÁ 1973-Dobroslava MENCLOVÁ: České hrady II. Praha 1973
- MICHAEL SCOTUS 1949-Michael SCOTUS: Commentarius in Sphaeram. In: Lynn THORNDIKE: The Sphere of Sacrobosco and Its Commentators. Chicago 1949, 247-342
- MIKULÁŠ ORESME 1968-Mikuláš ORESME: Le Livre du ciel et du monde. Madison 1968
- MIKULEC 2015-Jan MIKULEC: Nápisy na nástěnných a deskových malbách v českém gotickém umění 14. století (bakalářská práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2015
- MRLIAN 1954-Rudolf MRLIAN: Slovenské ľudové umenie II. Bratislava 1954
- MUDRA 2006-Aleš MUDRA: Kapitoly k počátkům řezbářské tradice ve střední Evropě: řezbářství 13. století v Čechách a na Moravě. Praha 2006
- MYSLIVEČEK 1995-Milan MYSLIVEČEK: Čas hradů v Čechách II. Praha 1995
- MYSLIVEČEK 2005-Milan MYSLIVEČEK: Velký erbovník 1. Praha 2005
- MYSLIVEČEK 2006-Milan MYSLIVEČEK: Velký erbovník 2. Praha 2006
- NOVÁK 1993-Antonín NOVÁK: Corpora ordinata et continuata. Witelova optika jako pramen k technice a kompozici malby 13. a 14. století. In: Technologia artis 3, 1993, 19-26
- NOVÝ 1979-Rostislav NOVÝ: Vývoj struktury pozemkového vlastnictví na Benešovsku v předhusitské době. In: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 20, 1979, 141-176
- PEŠINA 1958-Jaroslav PEŠINA (ed.): Gotická nástěnná malba v zemích českých I (1300-1350). Praha 1958
- PIERRE D'AILLY 1483-Pierre D'AILLY: Ymago mundi. Louvain 1483
- PIERRE D'AILLY 1508-Pierre D'AILLY: Quaestiones subtilissimae numero XIII. In: Textus Sphaerae Ioannis de Sacro Busto. Venetiis 1508
- PLACHÁ-GOLLEROVÁ 1934-1935- Jitka PLACHÁ-GOLLEROVÁ: České nástěnné malířství první poloviny XIV. století. In: Památky archeologické XL, 1934-1935, 24-41
- PODLAHA 1908-Antonín PODLAHA: Posvátná místa Království českého II. Praha 1908
- PODLAHA 1911-Antonín PODLAHA: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese benešovském. Praha 1911

- PODLAHA 1912-Antonín PODLAHA: Topographie der historischen und Kunst-Denkmale der politische Bezirk Beneschau. Prag 1912
- POCHE 1977-Emanuel POCHE: Umělecké památky Čech I. Praha 1977
- POCHE 1982-Emanuel POCHE: Umělecké památky Čech IV. Praha 1982
- PRIX/VŠETEČKOVÁ 1993-Dalibor PRIX/Zuzana VŠETEČKOVÁ: Středověký kostel sv. Bartoloměje v Praze9-Kyjích do počátku husitských válek. In: Umění XLI, 1993, 231-261
- PROFOUS 1949-Antonín PROFOUS: Místní jména v Čechách II. Praha 1949
- PROKŮPKOVÁ 2009-Eva PROKŮPKOVÁ: Klášter „Porta coeli“ v Předklášteří u Tišnova a západní portál klášterního kostela (bakalářská práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2009
- RADOVÁ/ŠKABRADA 1992-Milada RADOVÁ/Jiří ŠKABRADA: Románské stavitelství. Praha 1992
- ROYT 2002-Jan ROYT: Středověké malířství v Čechách. Praha 2002
- ROYT 2006-Jan ROYT: Slovník biblické ikonografie. Praha 2006
- ROYT/ŠEDINOVÁ 1998-Jan ROYT/Hana ŠEDINOVÁ: Slovník symbolů: Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii. Praha 1998
- SEDLÁČEK 1909-August SEDLÁČEK: Místopisný slovník historický království Českého. Praha 1909
- SEDLÁČEK 1925-August SEDLÁČEK: Českomoravská heraldika II. Praha 1925
- SEDLÁČEK 1927-August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze Království českého XV. Praha 1927
- SCHAUBER/SCHINDLER 1994-Vera SCHAUBER/Hanns Michael SCHINDLER: Rok se svatými. Kostelní Vydří 1994
- SCHILLER 1980-Gertrud SCHILLER: Ikonographie der christlichen Kunst IV/2. Gütersloh 1980
- SCHMIDT 1993-Gerhard SCHMIDT: Die Fresken von Strakonice und der Krumauer Bildercodex. In: Umění XLI, 1993, 145-152
- SCHMIDT/UNTERKIRCHER 1967-Gerhard SCHMIDT/Franz UNTERKIRCHER: Der Krumauer Bildercodex. Graz 1967
- SLIVKA 2004-Michal SLIVKA: Hranice v mentálnom chápaní stredovekého človeka. In: Archaeologia historica 29, 2004, 9-36

- SOUKUP 1903-Josef SOUKUP: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu pelhřimovském. Praha 1903
- STEJSKAL 1958-Karel STEJSKAL: Chvojno (Velký Chvojen)-kostel sv. Jakuba. In: PEŠINA 1958, 302-307
- STEJSKAL 1970-Karel STEJSKAL (ed.): Velislai Biblia picta. Praha 1970
- STEJSKAL 1984-Karel STEJSKAL: Počátky gotického malířství. In: DČVU I/1, 1984, 284-310
- SVATOŠ 1995a-Michal SVATOŠ: Dějiny Univerzity Karlovy I. Praha 1995
- SVATOŠ 1995b-Michal SVATOŠ: Obecné učení. In: SVATOŠ 1995, 29-99
- SVOBODA 1957-Jan SVOBODA: Místní jména v Čechách IV. Praha 1957
- ŠIMŮNEK/LAVIČKA 2011-Robert ŠIMŮNEK/Roman LAVIČKA: Páni z Rožmberka 1250-1520: jižní Čechy ve středověku. České Budějovice 2011
- ŠMAHEL 1995-František ŠMAHEL: Fakulta svobodných umění. In: SVATOŠ 1995, 101-133
- ŠMAHEL 2016-František ŠMAHEL: Alma mater Pragensis. Praha 2016
- ŠOUREK 1945-Karel ŠOUREK: Lidové umění v Čechách a na Moravě. Praha 1945
- ŠPELDA 2006-Daniel ŠPELDA: Astronomie v antice. Praha 2006
- ŠPELDA 2008-Daniel ŠPELDA: Astronomie ve středověku. Praha 2008
- ŠUBRTOVÁ 2008-Jana ŠUBRTOVÁ: Středověké nástěnné malby v děkanském kostele Narození Panny Marie v Písku (bakalářská práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2008
- ŠUBRTOVÁ 2011-Jana ŠUBRTOVÁ: Antifonář sedlecký a česká malba 13. století (diplomová práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2011
- TOMÁŠ AKVINSKÝ 1889-1906-Tomáš AKVINSKÝ: Summa theologiae. Romae 1889-1906
- TOMÁŠ AKVINSKÝ 1929-Tomáš AKVINSKÝ: Scriptorum Sententiis magistri Petri Lombardi. Parisiis 1929
- TOMÁŠ AKVINSKÝ 1969-Tomáš AKVINSKÝ: De substantiis separatis, sv. 40. Romae 1969
- TOMÁŠ AKVINSKÝ 1979-Tomáš AKVINSKÝ: Responsiones ad lectorem Venetum de 36 articulis, sv. 42. Romae 1979

- TRUNCOVÁ 2019-Markéta TRUNCOVÁ: Kostel Stětí sv. Jana Křtitele v Hostivaři (bala-
lářská práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2019
- UHLÍŘ 2007-Zdeněk UHLÍŘ: Velislavova bible. Velislai biblia picta. Velislaus Bible.
Praha 2007
- UNGER 2006-Josef UNGER: Zvláštnosti v pohřebním ritu. In: MALINA 2006, 69-142
- URBÁNKOVÁ/STEJSKAL 1975-Eva URBÁNKOVÁ/Karel STEJSKAL: Pasionál Přemyslovny
Kunhuty. Praha 1975
- VANÍČEK 2002-Vratislav VANÍČEK: Velké dějiny zemí Koruny české III. Praha 2002
- VÁŇOVÁ 1990-Libuše VÁŇOVÁ: Románské a gotické umění na Podblanicku. Benešov
1990
- VINCENT Z BEAUVAIS 1624-Vincent z BEAUVAIS: Speculum naturale. In: Bibliotheca
mundi. Donau 1624
- VL- 1942- -VL-: Osamělý kostel museem vzácných památek. In: Časopis turistů LIV,
1942, 26
- VL- 1942- -VL-: Schema Ptolemaiovy soustavy. In: Časopis turistů LIV, 1942, 116
- VLASÁK 1874-Antonín Norbert VLASÁK: Okres benešovský. Nástin statisticko-his-
torický. Praha 1874
- VNOUČKOVÁ 2015-Darina VNOUČKOVÁ: Středověké kostely na Benešovsku v sídelních
souvislostech (bakalářská práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze).
Praha 2015
- VRCHOTOVÁ 2012-Michaela VRCHOTOVÁ: Nástěnné malby v augustiniánském klášteře
v Třeboni (diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha
2012
- VŠETEČKOVÁ 1990-Zuzana VŠETEČKOVÁ: Nástěnné malby v přízemní kapli domu
U Zvonu. In: Umění XXXVII, 1990, 377-400
- VŠETEČKOVÁ 1999-Zuzana VŠETEČKOVÁ: Středověká nástěnná malba ve středních Če-
chách. Praha 1999
- VŠETEČKOVÁ 2011-Zuzana VŠETEČKOVÁ: Středověká nástěnná malby ve středních Če-
chách. Praha 2011
- VYŠOHLÍDOVÁ 2011-Marie VYŠOHLÍDOVÁ: Nástěnná malba v Čechách ve 14. století.
Český Rudolec a Jindřichův Hradec (diplomová práce na Katolické teologické fakultě
Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2011

- WEGMANN 2003-Susanne WEGMANN: Auf dem Weg zum Himmel: das Fegefeuer in der deutschen Kunst des Mittelalters. Köln 2003
- WETTENGL 1995-Libor WETTENGL: Hrad Kožlí. In: České památky VI, 1995, 8-11
- WIRTH 1931-Zdeněk WIRTH (ed.): Dějepis výtvarného umění v Čechách I. Praha 1931
- ZÁRUBA 2016-František ZÁRUBA: Příspěvek k otázce královských hradů v dolním Posázaví. In: Castellologica bohemica XVI, 2016, 97-121
- ZBUZKOVÁ 2009-Kamila ZBUZKOVÁ: Vyšebrodský oltář (bakalářská práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2009
- ZELENKOVÁ 2018-Pavla ZELENKOVÁ: Premonstrátský klášter a kostel sv. Jiljí v Milevsku. Praha 2018
- ŽEMLIČKA 1997-Josef ŽEMLIČKA: Čechy v době knížecí (1034-1198). Praha 1997
- ŽEMLIČKA 2002-Josef ŽEMLIČKA: Počátky Čech královských (1198-1253). Praha 2002